

Curt Sørensen:

Marx' og Engels' demokratiteori

1. Indledning

En fremdragelse og behandling af Marx' og Engels'¹ demokratiteori støder på nogle vanskeligheder. Der er for det første spørgsmålet om, hvorvidt man overhovedet inden for rammerne af den marxistiske teori kan tale om en sådan delteori. Ifølge en udbredt opfattelse udgør den marxistiske teori en helhed. Den er - med Lukács' klassiske formulering - "eine einzige, einheitliche-geschichtlich-dialektische Wissenschaft von der Entwicklung der Gesellschaft als Totalität,"² og den skulle altså netop herved adskille sig fra den borgerlige samfundstænkning med dens opsplitning i deldiscipliner og partielle teorier. Heroverfor har andre opfattelser i den marxistiske tradition dog opereret med forskellige teorielementer i den samlede marxistiske teori, ligesom man har fremholdt teoriens komplekse karakter, de forskellige abstraktionsniveauer osv.³ Jeg skal som mit udgangspunkt og grundlag for følgende fremstilling tilslutte mig den opfattelse, der ser den marxistiske teori som en kompleks struktur med flere forskellige teorielementer.⁴ Specielt skal jeg pointere tilstedeværelsen i marxismen af en politisk teori.⁵ En marxistisk demokratiteori vil da igen være at betragte som et delelement af den politiske teori.

1) Marx og Engels vil her blive behandlet under ét. Der vil ikke blive gjort forsøg på at gøre op, hvilke "bidrag" der stammer fra Engels og hvilke fra Marx.

2) Georg Lukács, Geschichte und Klassenbewusstsein, (1923), Berlin, 1968, p. 95.

3) En sådan opfattelse har i den nyere marxistiske teoriudvikling ikke mindst været fremført af Althusser-skolen. Se f.eks. Louis Althusser, Pour Marx, Paris, 1973 (1965) og Nicos Poulantzas, Pouvoir politique et classes sociales, Paris, 1971 (1968). Se videre for en nærmere diskussion: Curt Sørensen, Marxismen og den Sociale Orden, GMT, 1976, Bnd. I, pp. 121ff., pp. 246ff. og pp. 283ff. samt Bnd. II, pp. 597ff. og pp. 614ff.

4) Se den nærmere diskussion og argumentation i Curt Sørensen, op.cit.

5) Det centrale element i den politiske teori er igen efter min opfattelse handlingsforskrifterne for den politiske bevægelse. Jeg skal for en nærmere argumentation igen henvise til min Marxismen og den Sociale Orden, Bnd. 1-2, GMT, 1976.

Curt Sørensen:

Marx' og Engels' demokratiteori

1. Indledning

En fremdragelse og behandling af Marx' og Engels'¹ demokratiteori støder på nogle vanskeligheder. Der er for det første spørgsmålet om, hvorvidt man overhovedet inden for rammerne af den marxistiske teori kan tale om en sådan delteori. Ifølge en udbredt opfattelse udgør den marxistiske teori en helhed. Den er - med Lukács' klassiske formulering - "eine einzige, einheitliche-geschichtlich-dialektische Wissenschaft von der Entwicklung der Gesellschaft als Totalität,"² og den skulle altså netop herved adskille sig fra den borgerlige samfundstænkning med dens opsplitting i deldiscipliner og partielle teorier. Heroverfor har andre opfattelser i den marxistiske tradition dog opereret med forskellige teoriele-menter i den samlede marxistiske teori, ligesom man har fremholdt teoriens komplekse karakter, de forskellige abstraktionsniveauer osv.³ Jeg skal som mit udgangspunkt og grundlag for følgende fremstilling tilslutte mig den opfattelse, der ser den marxistiske teori som en kompleks struktur med flere forskellige teoriele-menter.⁴ Specielt skal jeg pointere tilstedeværelsen i marxismen af en politisk teori.⁵ En marxistisk demokratiteori vil da igen være at betragte som et delelement af den politiske teori.

- 1) Marx og Engels vil her blive behandlet under ét. Der vil ikke blive gjort forsøg på at gøre op, hvilke "bidrag" der stammer fra Engels og hvilke fra Marx.
- 2) Georg Lukács, Geschichte und Klassenbewusstsein, (1923), Berlin, 1968, p. 95.
- 3) En sådan opfattelse har i den nyere marxistiske teoriudvikling ikke mindst været fremført af Althusser-skolen. Se f.eks. Louis Althusser, Pour Marx, Paris, 1973 (1965) og Nicos Poulantzas, Pouvoir politique et classes sociales, Paris, 1971 (1968). Se videre for en nærmere diskussion: Curt Sørensen, Marxismen og den Sociale Orden, GMT, 1976, Bnd. I, pp. 121ff., pp. 246ff. og pp. 283ff. samt Bnd. II, pp. 597ff. og pp. 614ff.
- 4) Se den nærmere diskussion og argumentation i Curt Sørensen, op.cit.
- 5) Det centrale element i den politiske teori er igen efter min opfattelse handlingsforskrifterne for den politiske bevægelse. Jeg skal for en nærmere argumentation igen henvise til min Marxismen og den Sociale Orden, Bnd. 1-2, GMT, 1976.

En anden vanskelighed udspringer af det dobbelte forhold, at det moderne (borgerlige) demokrati er en historisk set ret ny foreteelse,⁶ og at den nyere demokratidiskussion i den vestlige verden i høj grad er blevet en diskussion om den ene eller den anden indretning af det borgerlige demokrati.⁷ Endnu på Marx' og Engels' tid var det borgerlige demokrati i sin tilblivelsesfase. Af samme grund er Marx' og Engels' teoretiseringer og kritik af dette demokrati spredt og ufuldstændig. I et senere perspektiv, hvor demokratiteori ofte er blevet synonymt med teori om det b o r g e r l i g e demokrati, kommer de da til at stå som "manglende" en demokratiteori. Jeg skal imidlertid netop anfægte en sådan opfattelse, for det første fordi Marx og Engels trods alt - omend spredt og ufuldstændigt - faktisk fremfører en ret så fundamental teori om og kritik af det borgerlige demokrati; for det andet fordi demokratiteori ingenlunde kan være udtømt med teori(er) om det borgerlige demokrati. Der har været varianter af demokrati og demokratiopfattelser, også forud for det borgerlige demokrati,⁸ og der har i dette borgerlige demokrati eksisteret og eksisterer nok så forskellige demokratiopfattelser (selv om dette er en godt glemt og hengemt kendsgerning). Det er ikke mindst som eksponenter for en alternativ demokratiopfattelse, at Marx og Engels må siges at kunne påkalde sig interessen, også i en moderne demokratidiskussion. Forudsætningen herfor er dog, at man kan acceptere den tanke, at ikke al demokratiteori nødvendigvis må og skal være en fortløbende kommentar til specielt det borgerlige demokrati, og at demokrati kan være andet end blot et system med konkurrence

6) 2 så centrale elementer i dette demokrati som almindelig valgret og parlamentarisme slog først for alvor og generelt igennem i Europa efter 1. verdenskrig. Se for en fremstilling af udviklingen i valgretten og parlamentarismen: Erik Rasmussen, Komparativ Politik, Bnd. 2, København, 1969, pp. 28-44, pp. 125ff., pp. 135ff. og pp. 216ff. Se videre for en marxistisk behandling af spørgsmålet: Göran Therborn, "The Rule of Capital and the Rise of Democracy", New Left Review, No. 103, 1977, pp. 3-41.

7) En oversigt over dele af denne diskussion findes bl.a. hos Leif Lewin, Folket och eliterna, Stockholm, 1970; Geraint Parry, Political Elites, London, 1969, og David Ricci, Community Power and Democratic Theory, Random House, 1971. Jfr. også indlæggene i Henry S. Kariel (ed.), Frontiers of Democratic Theory, Random House, 1970.

8) Se Arne Naess m.fl., Democracy, Ideology and Objectivity, Oslo, 1956 og Jens H. Christophersen, The Meaning of Democracy as Used in European Ideologies, Oslo, 1966.

mellem forskellige grupper og eliter samt et sæt af individgarantier.⁹ Jeg skal altså vove den påstand, at Marx (og Engels) er hjemmehørende blandt de store demokratiteoretikere på linie med en John Stuart Mill i den borgerlige lejr.¹⁰ Dette først og fremmest fordi Marx mere end nogen anden - John Stuart Mill inklusive - fremfører en demokratiopfattelse, der bygger på et participationsbegreb.

Tesen om en genuin Marx' og Engels' demokratiteori synes ganske vist at blive modsagt af det forhold, at man ved en nærmere betragtning finder ikke een, men flere demokratibegreber og teorier hos Marx og Engels.¹¹ Spørgsmålet er så, om disse forskellige begreber - man kan her udsondre i hvert fald 5 forskellige hovedbegreber om demokrati - er ligeværdige, eller om nogle må siges at være mere centrale end andre. Jeg mener, at det sidste er tilfældet. Man må her se lidt nøjere på dels den sammenhæng, hvori de forskellige opfattelser fremføres, dels på opfattelsernes sammenhæng med Marx' og Engels' teorier i øvrigt.¹² Lad os altså se lidt nærmere på Marx' og Engels' demokratibegreber og de sammenhænge, hvori de indgår.

9) Grundbegrebet om demokrati hos de såkaldte "demokratiske revisionister" eller "pluralisterne" - se den i note 7 angivne litteratur. En klassisk formulering af dette demokrati-begreb finder vi hos Joseph A. Schumpeter, Capitalism, Socialism and Democracy, (1943), London, 1976, pp. 269ff.

10) Se for en sammenligning af John Stuart Mill og Karl Marx: Graeme Duncan, Marx and Mill. Two Views of Social Conflict and Social Harmony, Cambridge University Press, 1973 og Palle Svensson & Curt Sørensen, Participation as Education: A Comparative Analysis of the Theories of Participation in John Stuart Mill and Karl Marx, Institut for Statskundskab, Århus, 1978, stenc.

11) Således også Jens A. Christophersen, op.cit., pp. 131-157. Jens A. Christophersens arbejde er, så vidt jeg kan se, et af de bedste arbejder på feltet, men skæmmes af den ekstremt gennemførte semantiske tilgang. Jfr. også følgende note.

12) Vi har her omvendt hovedmangelen ved Jens A. Christophersens behandling af Marx' og Engels' demokratiteori (se note 11): Jens A. Christophersen får med prisværdig omhu kortlagt en lang række forskellige betydninger af ordet "demokrati" hos Marx og Engels, men han inddrager ikke på tilstrækkelig måde begrebernes sammenhæng med øvrige teorielementer og med den politiske praksis. Den ekstreme semantiske approach, som Jens Christophersen her anlægger, resulterer i en totalt atomiserende "fremstilling" af et ord's forskellige betydningsindhold.

2. Demokrati som revolutionær socialbevægelse

Den første demokratiopfattelse hos Marx og Engels møder vi i deres opfattelse af den proletariske massebevægelse som en "demokratisk bevægelse".¹³ Demokrati er her det samme som selve den proletariske og revolutionære socialbevægelse: "Die Demokratie, das ist heutzutage der Kommunismus. Eine andere Demokratie kann nur noch in den Köpfen theoretischer Visionäre existieren ... Die Demokratie ist proletarische Prinzip, Prinzip der Massen geworden".¹⁴ Marx og Engels forstår op til 1848 ved demokrati først og fremmest de fattige massers socialbevægelse og herredømme, det uhyre flertals selvstændige rejsning og herredømme i dette flertals egen interesse.¹⁵ Dette er ikke nogen sær og egenartet opfattelse hos Marx og Engels. Tværtimod synes et sådant demokratibegreb at have været almindeligt udbredt i Europa helt op til 1848, ikke blot hos tilhængere, men også hos modstandere af en sådan proletarisk bevægelse.¹⁶ Derfor kan f.eks. den konservativ-liberale Edmund Burke erklære, at demokrati "is ... the most shameless thing in the world",¹⁷ den højre-liberale Guizot, at demokrati er den fattige majoritets "krigsråb" mod den besiddende minoritet¹⁸ og den national-liberale Mazzini, at demokratiet er "Råbet fra Spartacus, udtrykket for folket i dets første emancipationsforsøg".¹⁹ Hos alle disse teoretikere og politikere opfattes demokrati først og fremmest som en revolutionær socialbevægelse. Således også hos Marx og Engels. Hvor udtrykket demokrati går på et politisk styre, betegner det for dem den revolutionære socialbevægelse ved magten. Man kan sige, at udtrykket demokrati for Marx og Engels i denne periode har omtrent samme betydningsindhold som senere udtrykket og begrebet proletariats diktatur, og derfor kan de også i Det kommunistiske Manifest sidestille "proletariatets ophøjelse til

13) Således også Jens A. Christophersen, op.cit., pp. 135ff.

14) Cit. efter Jens A. Christophersen, op.cit., p. 137.

15) Karl Marx & Friedrich Engels, Manifest der kommunistischen Partei, 1848, MEW, 4, p. 472.

16) Jens A. Christophersens fremstilling i Arne Naess & ass., Democracy, Ideology and Objectivity, Oslo, 1956, pp. 114ff. og Arthur Rosenberg, Demokratie und Sozialismus (1937), Frankfurt a.M. 1962.

17) Cit. efter Jens A. Christophersen, op.cit., p. 29.

18) Cit. efter Jens A. Christophersen, op.cit., p. 76.

19) Cit. efter Jens A. Christophersen, op.cit., p. 108.

herskende klasse" og "tilkæmpelsen af demokratiet".²⁰ Det er for dem én og samme bevægelse. Karakteristisk for Marx' og Engels' tidlige demokratiopfattelse er altså det sociale indhold og det revolutionære perspektiv. Karakteristisk er også participations-synspunktet. Demokrati er for Marx og Engels først og fremmest participation, og demokratiopfattelsen er blot den mere specielle udformning af deres teori om klasseorganisationens og klassebevidsthedens udvikling.

Denne teori udgår fra den berømte sondring mellem "Klasse an sich" og "Klasse für sich".²¹ Marx og Engels ser nemlig ikke klassebevidstheden og klasseorganisationen som en spontan, passiv og øjeblikkelig refleks af en bestemt objektiv økonomisk-social position, men som noget, der udvikler sig over lang tid i og gennem kampen mod andre klasser og grupper og mod den dominerende ideologi. Proletariatet må, siger Marx, gennemgå 15, 20 og 50 års borgerkrige og folkekampe "nicht nur um die Verhältnisse zu ändern, sondern um (sich) ... selbst zu ändern und zur politischen Herrschaft zu befähigen".²² Marx forstår altså udviklingen af klassebevidstheden som en proces, hvor udgangspunktet og slutpunktet er markeret ved begreberne "Klasse an sich" og "Klasse für sich".²³ Ifølge denne opfattelse udvikler arbejderbevidstheden sig fra et stadium, der er karakteriseret ved formulering af enkelte krav til en enkeltstående modpart, f.eks. den lokale arbejdsgiver, til et stadium, hvor arbejderbevidstheden er blevet til en genuin klassebevidsthed, dvs. en bevidsthed om ikke blot den individuelle, men hele klassens position i samfundstotaliteten, udbytnings- og knægtelsesforholdet i dets samfundsmæssige kontekst, hele konfigurationen af modstående interesser osv. Den førstnævnte bevidst-

20) Karl Marx & Friedrich Engels, Manifest der kommunistischen Partei, 1848, MEW, 4, p. 481.

21) Karl Marx, Das Elend der Philosophie, 1847, MEW, 4, pp. 180-81.

22) Karl Marx, Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln, MEW, 8, p. 412. Udtalelsen falder som led i opgøret med Willich-Schapper fløjen i Kommunisternes Forbund. Den samme tankegang har Marx i øvrigt givet udtryk for både før og siden (smlgn. MEW, 3, p. 70 og MEW, 17, p. 343).

23) Jeg kan derfor heller ikke acceptere Poulantzas kritik af denne sondring (se Nicos Poulantzas, Pouvoir politique et classes sociales, Paris, 1971, I, pp. 73ff.). Han kan måske nok have ret i, at disse begreber kan have uheldige Hegelianske konnotationer, men hans eget forslag til en teoretisering af den her omhandlede problematik afskærer en i alt for høj grad fra en forståelse af arbejderbevidsthedens udvikling som en proces.

hed er en tradeunionistisk²⁴ bevidsthed, den anden bevidsthed er en genuin klassebevidsthed.²⁵ Mellem disse to yderpunkter, der markerer hver sin fase i klassekampens udvikling, ligger en lang periode, hvor arbejderbevidstheden udvikler sig i takt med og på grundlag af kapitalismens udvikling, dog ikke som en passiv refleks, men i aktiv kamp. Det er gennem en fremadskridende involvering og deltagelse i først den økonomiske og siden også den politiske og ideologiske kamp, at arbejderne efter Marx' og Engels' opfattelse udvikler såvel en organisation som en genuin klassebevidsthed. Som Marx ganske eksplicit udtrykker det, må arbejderne gennem hele denne proces ikke blot for at ændre forholdene, men også for at ændre sig selv.²⁶

I sin "Die Lage der arbeitenden Klasse in England"²⁷ opererer Friedrich Engels med fire faser i klassekampens og arbejderbevidsthedens udvikling, faser som altså markerer fremadskridende stadier af mobilisering og politisk deltagelse. En første fase er kendetegnet ved individuelle forsøg på oprør og "protest".

24) Udtrykket "tradeunionistisk bevidsthed" er hentet fra Lenins: "Hvad må der gøres?", 1902. Marx selv bruger ikke dette udtryk, men nok begrebet.

25) Det er i den marxistiske tradition et noget omstridt spørgsmål, hvorvidt denne genuine klassebevidsthed eo ipso er identisk med en socialistisk bevidsthed forstået som den udviklede socialistiske teori. Medens f.eks. Georg Lukács og Karl Korsch synes at hævde en sådan identitet, finder vi hos f.eks. Lenin og Kautsky en skarp distinktion mellem klassebevidstheden og den videnskabelige teori.

26) Jfr. note 22.

27) Friedrich Engels, Die Lage der Arbeitenden Klasse in England, MEW, 2, pp. 225-506. Den i det følgende refererede fase-model fremføres pp. 431ff. Jfr. videre fremstillingen og diskussionen hos Frank Deppe: Das Bewusstsein der Arbeiter. Studien zur politischen Soziologie des Arbeiterbewusstseins, Köln, 1971, pp. 61ff. Jeg skal videre, hvad Marx' og Engels' basale klasse-teori angår, henvise til fremstillingen og diskussionen i min Marxismen og den sociale orden, 1976, Bnd. 2, pp. 465-523. Jeg behandler her bl.a. nogle af de almindeligste misopfattelser af Marx' klasseteori: f.eks. at Marx kun skulle operere med 2 klasser, at klasserne skulle være rent økonomiske kategorier, at klasseinddelingen skulle bygge på et indtægtskriterium (: underforstået, at så er klasserne "forsvundet", når indkomsterne er steget!), at Marx skulle hylde en absolut elendighedsteori osv. Jeg drøfter og kritiserer ligeledes den velkendte "borgerliggørelses". En stor del af Marx-kritikken hviler så vidt jeg kan se på simpel ukendskab til Marx. Marx' klasseteori er dog på den anden side ikke uden problemer: Et af de største ligger i den nærmere afgrænsning af "produktive" arbejdere fra "urproduktive" arbejdere. Ligeledes kan man sige, at Marx' og Engels' perspektiv gennemgående er lovligt optimistisk (det samme var i øvrigt tilfældet i præ-1914 liberalismen).

Kriminalitet eller alkoholisme f.eks. kan opfattes som sådanne individuelle protestforsøg. Men der er i denne fase altså netop tale om enkeltpersoners "afvigende" adfærd. I den næste fase begynder arbejderne allerede at optræde kollektivt, i grupper. Dette er maskinstormernes fase.²⁸ Der er her, efter Friedrich Engels' opfattelse, tale om protestformer, som er mere avancerede end i den foregående, første fase, fordi der ikke længere er tale om rent individuelle "protester" eller måske rettere flugtforsøg fra den sociale virkelighed, men om kollektive aktioner i protest mod det, der opfattes som en trussel mod arbejderens eksistensgrundlag. Protesten er dog stadig planløs og uorganiseret og karakteriseret ved manglende indsigt i de samfundsmæssige sammenhænge.²⁹ En afgørende ændring indtræder her fra og med det øjeblik, hvor arbejderne begynder at organisere sig i faglige arbejderassocationer og at anvende strejkevåbenet. Klassekampen bevæger sig her ind i en tredje fase, en fase som er karakteriseret ved ikke blot mere kollektive kampformer, men også en fastere og permanent organisation. Denne fase betegner for Friedrich Engels et afgørende kvalitativt spring i klassekampens udvikling. Der er nu tale om de første "forpostfægtninger" i en veritabel social krig mellem arbejde og kapital. I England, erklærer Friedrich Engels, er den sociale krig allerede brudt ud. Gennem arbejdskampene forberedes arbejderne til det endelige slag mellem arbejde og kapital: "Diese Streiks sind allerdings erst Vorpostenscharmützel, zuweilen auch bedeutendere Gefechte! Sie entscheiden nichts, aber sie sind der sicherste Beweis, dass die entscheidende Schlacht zwischen Proletariat und Bourgeoisie herannaht. Sie sind die Kriegsschule der Arbeiter, in der sie sich auf den grossen Kampf vorbereiten, der nicht mehr zu vermeiden ist ...".³⁰ Kampen i denne tredje fase

28) Se Friedrich Engels, op.cit., pp. 431ff. Jfr. for denne fase i øvrigt fremstillingerne hos E.J. Hobsbawm, Labouring Men. Studies in the History of Labour, London, 1968, pp. 5-22. E.J. Hobsbawm, The Age of Revolution, 1962, pp. 238-57 og E.P. Thompson, The Making of the English Working Class, London, 1968, pp. 604-659 og Michael Vester, Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess, Frankfurt a.M. 1970, pp. 136-52. Alle tre sidstnævnte forfattere fremhæver dog i højere grad end Fr. Engels de elementer af bevidsthed og "organisation", som trods alt var til stede allerede i denne fase.

29) Friedrich Engels, op.cit., pp. 432ff.

30) Ibid., p. 441.

er dog stadig en begrænset kamp, begrænset til den økonomiske sfære. Først i det øjeblik kampen udvides til også det politiske og det ideologiske niveau, bliver den til en genuin klassekamp. Denne i egentligste forstand politiske kamp, hvor klasse træder op mod klasse, udgør den fjerde og højeste fase i proletarietets emancipationskamp. Som eksempel på en sådan fase og kamp peger Friedrich Engels på Chartismen: "Der Chartismus ist die kompakte Form der Opposition gegen die Bourgeoisie ... im Chartismus ist es die ganze Arbeiterklasse, die gegen die Bourgeoisie aufsteht".³¹ I denne udviklede arbejderbevægelse forenes den sociale og den politiske kamp. Netop herved adskiller chartismens demokratiske folkebevægelse sig efter Friedrich Engels opfattelse fra det borgerlige demokrati.³² Chartismen er demokratiet som socialbevægelse, og chartisternes kamp er demokratiets kamp mod de herskende klasser: "Der Kampf der Demokratie gegen die Aristokratie in England ist der Kampf der Armen gegen die Reichen. Die Demokratie, der England entgegengeht, ist eine soziale Demokratie".³³

Marx' og Engels' grundopfattelse i spørgsmålet om klasseorganisationens og klassebevidsthedens udvikling gennem fremadskridende social og politisk participation slår endelig også igennem i deres politiske strategitænkning og i deres teori om det politiske parti³⁴ samt i deres egen politiske praksis: I hele deres politiske virksomhed fra og med det gamle Kommunisternes Forbund over retningskampene i I. Internationale til deres første råd og anvisninger til den begyndende tyske massebevægelse fastholdt Marx og Engels de samme grundprincipper for den politiske bevægelse.³⁵ Den proletariske bevægelse måtte for det første være en

31) Ibid., p. 444.

32) Friedrich Engels, Die Lage der arbeitenden Klassen in England, 1845, MEW, 2, pp. 450-51. Jfr. også Jens A. Christophersen, op.cit., pp. 135ff.

33) Friedrich Engels, Die Lage Englands. Die englische Konstitution, 1844, MEW, 1, p. 592.

34) Se om Marx og Engels partiteori: Monty Johnstone, "Marx and Engels and the Concept of the Party", i The Socialist Register, 1967, pp. 121-158 og John Molyneux, Marxism and the Party, London, 1978, pp. 11-35.

35) Se foruden de i note 34 angivne værker også Shlomo Avineri, The Social and Political Thought of Karl Marx, Cambridge University Press, 1970, Dieter Kramer, Reform und Revolution bei Marx und Engels, Köln, 1971 samt B. Nicolaevsky & O. Maenchen-Helfen, Karl Marx. Eine Biographie (1937), Berlin-Bonn-Bad Godesberg, 1976.

autonom bevægelse og hævde sin selvstændighed i forhold til diverse småborgerlige reformbevægelser. Proletariatet måtte herunder organisere sig i et særligt politisk parti: "Damit an Tag der Entscheidung das Proletariat stark genug ist zu siegen, ist es nötig - und das haben Marx und ich seit 1847 vertreten - dass es eine besondere Partei bildet, getrennt von allen andern und ihnen entgegengesetzt, eine selbstbewusste Klassenpartei".³⁶ Dette "selvbevidste klasseparti" skulle til enhver tid omfatte den del af klassen, der var nået til bevidsthed om de fælles interesser.³⁷ Det selvstændige proletariske parti måtte videre være en massebevægelse og forene den dagsaktuelle kamp for reformer med den mere langsigtede kamp for det socialistiske endemål.³⁸ Endelig skulle den politiske organisation være demokratisk opbygget.³⁹ Det er f.eks. denne organisatoriske grundmodel, der fremføres af Marx i den store strid mellem Marx og Bakunin i 1. Internationale. Skulle Internationalen være en bred organiseret massebevægelse eller en konspirativ revolutionær elite? Dette var simpelthen stridens kerne.⁴⁰ Marx' organisatoriske grundmodel var den gang, som både før og siden, netop den organisatoriske model for en fremadskridende masseparticipation, organisationen for arbejdernes selvstændige rejsning i egen interesse.⁴¹ Det er også i fuld overensstemmelse med denne grundtankegang, at Marx senere peger på Pariserkommunen som "den endeligt fundne politiske form" for den sociale emancipation.⁴²

36) Engels an Gerson Trier 18 Dez. 1889, MEW, 37, p. 326.

37) Karl Marx/Friedrich Engels, Manifest der kommunistischen Partei, 1848, MEW, 4, p. 474.

38) Ibid. og ibid., p. 492.

39) Dette var f.eks. Marx' og Engels' betingelser for indtræden i "Kommunisternes Forbund" i 1847 - se Friedrich Engels, Zur Geschichte des Bundes der kommunisten, 1885, MEW, 21, pp. 214ff. Jfr. videre den i noterne 34 og 35 angivne litteratur.

40) Således også Shlamo Avineri, op.cit., pp. 237-39. Julius Braunthal, History of the International, vol. 1, London, 1966, pp. 165-194, David McLelland, The Thought of Karl Marx. An Introduction, London, 1978, pp. 170-71 og B. Nicolaevsky & Maenchen-Helfen, op.cit., pp. 296ff.

41) Jfr. de i noterne 34, 35 og 40 givne henvisninger.

42) Se pp. 72ff.

3. Demokrati som antifeudal bevægelse. Kampen for demokrati og kampen for socialisme

Under og efter revolutionsåret 1848/49 møder vi hos Marx og Engels et andet demokratibegreb. Udtrykket og begrebet "demokrati" går her på den brede, antimonarkistiske, antifeudale bevægelse.⁴³ Denne bevægelse er primært en borgerlig bevægelse. Det er borger-skabets politiske bevægelse før magtovertagelsen. Marx' og Engels' taktikopfattelse⁴⁴ i 1848 var nu den, at proletariatet og den socialistiske bevægelse skulle integrere sig i denne brede, demokratiske bevægelse og støtte kampen mod feudalismen, men samtidig markere sig som en yderste venstreopposition i bevægelsen. Arbejderne måtte marchere med som den yderste venstre fløj i den store demokratiske armé.⁴⁵ Det er f.eks. denne taktiktænkning og denne demokratiforståelse, der kommer til udtryk i Marx' artikler i avisen "Neue Rheinische Zeitung" med dens karakteristiske undertitel: "Organ der Demokratie":⁴⁶ "Als wir in Deutschland eine grosse Zeitung begründete, war uns die Fahne von selbst gegeben. Es konnte nur die der Demokratie sein...".⁴⁷ Tyskland havde endnu sit Bastillien at storme, derfor måtte alle demokratiske, anti-feudale kræfter stå sammen, indtil sejren var vundet. Senere kunne man så på det nyetablerede demokratiske grundlag optage og udvikle kampen for socialismen. Dette er en taktik, som Marx og Engels i øvrigt allerede skitserer i Det kommunistiske Manifest: "In Deutschland kämpft die Kommunistische Partei, sobald die Bourgeoisie revolutionär auftritt, gemeinsam mit der Bourgeoisie gegen die absolute Monarchie, das feudale Grundeigentum und die Kleinbürgerei. Sie unterlässt aber keinen Augenblick, bei den Arbeitern ein möglichst klares Bewusstsein über den feindlichen Gegensatz

43) Således også Jens A. Christophersen, op.cit., pp. 144ff.

44) Jeg anvender her udtrykket "taktik" med det betydningsindhold, det har haft i den marxistiske tradition, hvor "taktik" betyder "generel revolutionsstrategi" eller "politik" - se nærmere Curt Sørensen, Marxismen og den sociale orden, Bnd. 2, GMT, 1976, pp. 524ff.

45) Se B. Nicolaevsky & O. Maenchen-Helfen, op.cit., pp. 157-181 og D. Rjazanov, Marx og Engels ikke kun for begyndere, København, 1974, pp. 86-104.

46) Se f.eks. den mellem side 12 og side 13 i MEW, 5, placerede fotografiske gengivelse af forsiden af "Neue Rheinische Zeitung", Nr. 1, 1. Juni 1848.

47) Citeret efter Nicolaevsky & Maenchen-Helfen, op.cit., p. 165.

zwischen Bourgeoisie und Proletariat herauszuarbeiten, damit die deutschen Arbeiter sogleich die gesellschaftlichen und politischen Bedingungen, welche die Bourgeoisie mit ihrer Herrschaft herbeiführen muss, als ebenso viele Waffen gegen die Bourgeoisie kehren können, damit, nach dem Sturz der reaktionären Klassen in Deutschland, sofort der Kampf gegen die Bourgeoisie selbst beginnt".⁴⁸

Allerede på dette tidlige tidspunkt rejstes altså det vigtige spørgsmål om forholdet mellem kampen for demokrati og kampen for socialisme, et spørgsmål som dukker op igen i forskellige sammenhænge og formuleringer gang på gang i arbejderbevægelsens og socialismens senere historie. Dette er simpelthen en centralakse i socialismens politiske teoriudvikling.⁴⁹ Den angivne problematik rummer 2 delproblematikker: For det første spørgsmålet om forholdet mellem kampen for borgerligt demokrati og kampen for socialisme i samfund som ikke har borgerligt demokrati, og hvor den for borgerlige demokrater og socialister fælles modstander er enten den gamle reaktion⁵⁰ eller (senere i udviklingen) et militærdiktatur eller et halvfascistisk eller fascistisk system.⁵¹ For det andet et spørgsmål (som af gode grunde endnu ikke rejste sig for Marx og Engels) om forholdet mellem forsvaret af et eksisterende borgerligt demokrati og kampen for socialisme under en fælles trussel fra en halv- eller helfascistisk bevægelse.⁵²

Alt dette lå imidlertid ude i en fjern og problematisk fremtid. I 1848 teoretiserer Marx og Engels det, der er den for dem nærværende problemstilling, nemlig spørgsmålet om forholdet mellem kampen for (borgerligt) demokrati og socialisme i den kommende tyske revolution: Den kommende tyske revolution kunne kun blive en bor-

48) Karl Marx/Friedrich Engels, Manifest der kommunistischen Partei, 1848, MEW, 4, pp. 492-93.

49) Problemstillingen dukker f.eks. op igen i diskussionerne i det russiske socialdemokrati o. 1905 og igen i 1917. Den er central i 20'ernes og 30'ernes teoriudvikling inden for såvel den kommunistiske som den socialdemokratiske bevægelse, den er fremme igen under krigen i den socialistisk og kommunistisk orienterede del af den europæiske modstandsbevægelse, og den dukker endelig op igen i den seneste diskussion i og omkring "Eurokommunismen".

50) Netop problemstillingen i Tyskland op til 1848 og igen i Rusland o. 1905 og i 1917.

51) Dette var f.eks. problemstillingen i en stor del af den europæiske modstands- og partisanbevægelse under krigen.

52) Folkefrontens problematik f.eks. - jfr. Frankrig 1934-36 og Spanien 1936-37.

gerlig revolution, og proletariatet og socialisterne måtte integrere sig i den brede demokratiske og antifeudale bevægelse og der spille rollen som den yderste venstrefløj. Denne taktiske hovedlinie indebar imidlertid en nedtoning af de specifikke proletariske og kommunistiske krav og synspunkter.⁵³ Marx og Engels gik her endda så vidt, at de modsatte sig en selvstændig organisering og optræden af proletariatet.⁵⁴ Dette førte dem igen ud i et modsætningsforhold til allerede eksisterende proletariske og kommunistiske organisationer og opfattelser, f.eks. til Gottschalks arbejderforening i Köln.⁵⁵ Til trods for den ofte skarpe kritik fra venstre⁵⁶ fastholdt Marx og Engels imidlertid det meste af året 1848 igennem deres taktiske hovedlinie. Den eneste "afvigelse" i forhold hertil var egentlig Marx' berømte defensorat for Pariserarbejderne under juni-slaget i 1848.⁵⁷

53) Jfr. Nicolaevsky & Maenchen-Helfen, op.cit., pp. 170ff., Ryazanov, op.cit., p. 95 og Roger Garaudy, Karl Marx: The Evolution of his Thought, N.Y., 1967, p. 182.

54) Nicolaevsky & Maenchen-Helfen, op.cit., pp. 166ff., Ryazanov, op.cit., pp. 89-90 og Garaudy, op.cit., pp. 181ff.

55) Nicolaevsky & Maenchen-Helfen, op.cit., Ryazanov, op.cit. og Garaudy, op.cit.

56) Jfr. noterne 54 og 55. I det hele taget må Marx' og Engels' taktiske hovedlinie i 48/49 stå som et kraftigt dementi af borgerskabets yndlingskarakter af Marx og Engels som nogle rabiater "opviglere", "ideologer" uden nogen som helst sans for politiske realiteter (se f.eks. Per Stig Møllers fremstilling i På sporet af det forsvundne menneske, Kbh., 1976). Faktisk førte Marx' og Engels' "moderation" og "realisme" dem i 48/49 for langt til højre - hvilket de da også selv erkendte i deres efterfølgende selv-kritik.

57) Se artiklerne i MEW, 5, pp. 112-53 og Nicolaevsky & Maenchen-Helfen, op.cit., p. 172 og Ryazanov, op.cit., pp. 90-91. Per Stig Møllers fremstilling i På sporet af det forsvundne menneske, Kbh., 1976, pp 21ff. er derimod et godt eksempel på "historieskrivning", når den er væst: udeladelser, fejlagtighe-der og fordrejninger af Kafkaske dimensioner. Dertil uargumenterende og postulerende. Fremstillingen giver nærmest Marx skylden for "junislaget". Per Stig Møller er her ikke spor generet af det faktum, at Marx slet ikke var i Paris, men i Köln i størstedelen af perioden: Det klares ved, at Marx gøres til Blanquist og Blanqui til Marx' forlængede arm osv. Således beskæres og tillemper historien, så den kommer til at "passe til" en forud-udspekuleret tese. Dette gælder også bogen som helhed: Intetsteds gennemføres en egentlig argumentation og diskussion med inddragelse og realitets-behandling af modstående synspunkter og opfattelser. Dokumentationen er hele vejen igennem yderst svag. Orienteringen i den litteratur, der ligger uden for en snæver filosofisk-idehistorisk tradition, er yderst sparsom. Alligevel skal Per Stig Møller efter sigende have "fundet sandheden" om Marx!

I slutningen af 48 begynder Marx og Engels imidlertid at tage denne deres hidtidige strategi op til overvejelse under indtrykket af den tyske revolutions faktiske udvikling, specielt det de så som borgerskabets vaklen og svaghed i forhold til dette borgerskabs eget historiske program: "Die deutsche Bourgeoisie hatte sich so träg, feig und langsam entwickelt, dass im Augenblicke, wo sie gefahrdrohend dem Feudalismus und Absolutismus gegenüberstand, sie selbst sich gefahrdrohend gegenüber das Proletariat erblickte und alle Fraktionen des Bürgertums, deren Interessen und Ideen dem Proletariat verwandt sind ... Die preussische Bourgeoisie war nicht, wie die französische von 1789, die Klasse, welche die ganze moderne Gesellschaft den Repräsentanten der alten Gesellschaft, dem Königtum und dem Adel, gegenüber vertrat. Sie war zu einer Art von Stand herabgesunken ... von vornherein zum Verrat gegen das Volk und zum Kompromis mit dem gekrönten Vertreter der alten Gesellschaft geneigt ..." ⁵⁸ Udviklingen i Tyskland fra marts til december 48 havde overbevist Marx og Engels om, at en ren borgerlig revolution var umulig i dette land under de der rådende forhold, og at valget i virkeligheden stod mellem enten en feudal-absolutistisk kontrarevolution eller en "social-republikansk revolution". ⁵⁹ Samtidig med denne Marx' og Engels' kritik af de borgerlige demokrater - som er en kritik af deres undladelser i forhold til den borgerlige revolutions program - begynder Marx i "Neue Rheinische Zeitung" at formulere særlige arbejdersynspunkter og krav, ⁶⁰ og endelig bryder han i april 1849 også organisatorisk med den borgerlige-demokratiske bevægelse. ⁶¹ Vi ser altså, at Marx og Engels ændrer politisk strategi under indtryk af de indhøstede erfaringer fra revolutionsåret 48/49. De foretager en nedprioritering af det tyske borgerskab som revolutionær faktor og begynder samtidig i langt højere grad end tidligere at fremhæve de særlige arbejdersynspunkter og interesser og nødvendigheden af en autonom politisk organisering af arbejderne.

Formuleringen "social-republikansk revolution" rummer et ganske

58) Karl Marx, "Die Bourgeoisie und die Konterrevolution", MEW, 6, p. 108.

59) Ibid., p. 124.

60) Nicolaevsky & Maenchen-Helfen, op.cit., pp. 185ff.

61) Ibid., p. 198 og Ryazanov, op.cit., p. 98.

interessant perspektiv. Den dækker over et begreb om en revolution og en statsform/samfundsformation, som i visse henseender er borgerlig, men i andre henseender modificeret i "social" retning.⁶² Denne opfattelse kan fortolkes som en vigtig foregribelse af det senere kontinentaleuropæiske socialdemokratis forestilling om en borgerlig, men samtidig social og demokratisk republik, som blev båret oppe og forsvaret primært af arbejderklassen, en konstruktion som var blevet en historisk nødvendighed på grund af liberalismens og borgerskabets svaghed i netop de pågældende lande.⁶³ En sådan tolkning og et sådant perspektiv er ikke helt umulig. Ganske vist havde Marx og Engels allerede i Manifestet advaret mod "Bourgeoissocialismen", dvs. en "socialisme", som blot ville modificere de borgerlige produktionsforhold, ikke revolutionært ophæve disse,⁶⁴ men samtidig har de ved flere lejligheder givet udtryk for den opfattelse, at arbejderbevægelsens og socialismens udvikling er en lang historisk proces,⁶⁵ og at den borgerlige demokratiske republik medsamtdens rettigheder og positioner for arbejderbevægelsen må ses som et relativt historisk og folkeligt fremskridt, en vigtig fase undervejs.⁶⁶ Afgørende for hvorledes man kan besvare spørgsmålet om, hvorvidt også den socialdemokratiske - eller snarere her den "centristiske"⁶⁷ - tradition

62) Se også Nicolaevsky & Maenchen-Helfen, op.cit., p. 185.

63) Dette var et gennemgående tema i både det tyske og det østrigske socialdemokratis politiske teori i 20'erne og 30'erne. "Tag der Republik" var lige så stor en festdag for Tysklands og Østrigs socialdemokratiske arbejdere som "1. maj".

64) Karl Marx/Friedrich Engels, Manifest der kommunistischen Partei, 1848, MEW, 4, pp. 488-89.

65) Se pp. 44ff.

66) Dette var jo netop pointen bag den af Marx og Engels fulgte taktik i 1848/49. Nævnes kan også deres uoverensstemmelse med Ferdinand Lassalle i dette spørgsmål og deres afstandtagen fra Bakunisternes "abstentionisme". Se i øvrigt til spørgsmålet den videre behandling af Marx' og Engels' opfattelse af det borgerlige demokrati pp. 68ff.

67) "Centrismen" er en strømning i den europæiske arbejderbevægelses og socialismes udvikling. Det er en strømning, som placerer sig mellem bolschevismen til den ene side og højre-socialdemokratismen til den anden side. Det tyske USPD, det austromarxistiske SPO, Serratis italienske socialistparti, Martin Tranmæl-retningen i det norske Arbejderparti og det engelske Independent Labour Party er vigtige historiske eksempler på "centristiske" partier og orienteringer. Selv om de naturligvis er ret så forskellige, rummer de også karakteristiske fællestræk. Jeg håber i et senere mere omfattende arbejde om austromarxismen at kunne bidrage til en yderligere belysning af dette vigtige fænomen i arbejderbevægelsen.

kan siges på visse punkter at ligge i forlængelse af Marx og Engels er igen de svar, man kan give på andre spørgsmål såsom spørgsmålet om massemobiliseringen og spørgsmålet om opfattelsen i relation til staten og revolutionen, specielt i relation til slutfasen.

Tesen om den "social-republikanske revolution" kan imidlertid også fortolkes på en helt anden måde og gives et helt andet perspektiv: Lenins og bolsjevikkernes perspektiv! En "social-republikansk revolution" kan også være en antifeudal revolution, som gennemføres af proletariatet i alliance med småborgerskabet (under visse omstændigheder specielt bønderne), og som resulterer i en styreform/samfundsformation, som i visse henseender er borgerlig, i anden henseende netop præget af den specielle alliance, der udgjorde dens sociale og politiske kraft, altså et "arbejdernes og bøndernes revolutionærdemokratiske diktatur" i Lenins forstand.⁶⁸ Netop på det tidspunkt begynder Marx og Engels at interessere sig for en ny alliancemulighed, nemlig småborgerskabet.⁶⁹ Formuleringen "social-republikansk revolution" rummer videre også Marx' og Engels' forventninger om en genoplussen af den revolutionære bølge i Frankrig.⁷⁰ En ny fransk revolution ville igen virke befordrende på udviklingen i Tyskland. Vi møder her nogle elementer til en teori om den permanente revolution.⁷¹ Marx og Engels havde i øvrigt allerede i Manifestet skitseret dette perspektiv og en sådan teoriansats: "Auf Deutschland richten die Kommunisten ihre Hauptaufmerksamkeit, weil Deutschland am Vorabend einer bürgerlichen Revolution steht und weil es diese Umwälzung unter fortgeschrittenen Bedingungen der europäischen Zivilisation überhaupt, und mit einem viel weiter entwickelten Proletariat vollbringt als England im siebzehnten und Frankreich im achtzehnten

68) Se fremstillingen og diskussionen i Curt Sørensen, Marxismen og den sociale orden, Bnd. 2, GMT, 1976, pp. 404ff. Formuleringen "arbejdernes og bøndernes revolutionærdemokratiske diktatur" fremføres f.eks. i Lenins "Zwei Taktiken der Sozialdemokratie in der demokratischen Revolution", Werke, 9, p. 47.

69) Reidar Larsson, Theories of Revolution. From Marx to the First Russian Revolution, Stockholm, 1970, pp. 36-37.

70) Nicolaevsky & Maenchen-Helfen, op.cit., pp. 203 ff. og Reidar Larsson, op.cit., pp. 27-28.

71) En god fremstilling af dette ofte oversete teorielement hos Marx og Engels findes hos Reidar Larsson, op.cit., pp. 19-37.

Jahrhundert, die deutsche bürgerliche Revolution also nur das unmittelbare Vorspiel einer proletarischen Revolution sein kann".⁷² Denne tankegang accentueredes yderligere under indtryk af erfaringerne fra 48/49, og i begyndelsen af 49 satte Marx og Engels som sagt deres lid til en ny revolution i Frankrig: "In Frankreich geht der neue Tanz im Frühling los".⁷³ Endvidere regnede Marx også en overgang med en ny erhvervskrise i England.⁷⁴ Disse forventninger i forbindelse med den omtalte taktik-justering gav sig konkret udslag i dels en hektisk politisk-organisatorisk aktivitet, dels i den berømte "Henvendelse" fra Centralrådet til Forbundets medlemmer fra marts 1850.⁷⁵

Det er i denne "Henvendelse", vi finder de klareste eksplicite formuleringer af perspektivet for den permanente revolution: den borgerlige revolution der drives videre i retning af en socialistisk revolution, og hvor den ledende kraft er proletariatet i et (i øvrigt noget problematisk) allianceforhold med småborgerskabet. Denne dynamiske proces forløber i en international kontekst, der er karakteriseret ved, at den revolutionære udvikling i ét land kan virke befordrende på den revolutionære udvikling i et eller flere andre lande, hvilket igen kan virke tilbage på udviklingen i det første land og så fremdeles:⁷⁶ "Während die demokratischen Kleinbürger die Revolution möglichst rasch ... zum Abschlusse bringen wollen, ist es unser Interesse und unsere Aufgabe, die Revolution permanent zu machen, so lange, bis alle mehr oder weniger besitzenden Klassen von der Herrschaft verdrängt sind, die Staatsgewalt vom Proletariat erobert und die Assoziation der Proletarier nicht nur in einem Lande, sondern in allen herrschenden Ländern der ganzen Welt so weit vorgeschritten ist, dass die Konkurrenz der Proletarier in diesen Ländern aufgehört hat und das wenigstens die entscheidenden produktiven Kräfte in den Händen

72) Karl Marx/Friedrich Engels, Manifest der Kommunistischen Partei, 1848, MEW, 4, p. 493.

73) Citeret efter Nicolaevsky & Maenchen-Helfen, op.cit., p. 203.

74) Ibid., pp. 207ff.

75) Ibid., pp. 210ff. og Ryazanov, op.cit., pp. 100-101. "Henvendelsen" findes i Werke 7, pp. 244-54.

76) Karl Marx/Friedrich Engels, "Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom März 1850", Werke 7, pp. 244-54. Se også note 71.

der Proletarier koncentriert sind".⁷⁷ De tyske arbejdere ville i det kommende opgør have den fordel, at deres kamp ville komme til at falde sammen "med deres egen klasses direkte sejr i Frankrig" og i høj grad blive befordret af denne. Men de tyske arbejdere måtte også selv yde deres bidrag i denne samlede proces. De måtte hævde deres egen klasseorganisering og deres egne politiske standpunkter og deres kampråb måtte være "uafbrudt revolution".⁷⁸ Dette er en teori om den permanente revolution 50 år før Parvus og Trotski!⁷⁹

Marx' politiske teoretiseringer og taktiske anvisninger er ikke ganske problemløse. Han opererer tydeligvis med forskellige perspektiver og forskellige taktikker for forskellige typer af samfund.⁸⁰ Videre er der også elementer af en fase-teori.⁸¹ Endelig er der også nogle mere overordnede taktikbetragtninger (strategi).⁸² Men hvorledes er det nærmere forhold mellem de forskellige taktikker og mellem taktik og strategi? Marx nåede aldrig at gennemføre en dyberegående og systematisk behandling af disse spørgsmål, hvilket igen har givet rum for nok så forskellige tolkninger i arbejderbevægelsens og socialismen senere forløb. Hvad demokratibegrebet angår, så er det tydeligvis i de nævnte sammenhænge defi-

77) Marx/Engels, op.cit., pp. 247-48.

78) Ibid., pp. 253-54.

79) En god og klar fremstilling af Trotskis og Parvus' teori om den permanente revolution findes hos Isaac Deutscher, The Prophet Armed. Trotsky 1879-1921, London, 1954, pp. 98ff. og pp. 145ff.

80) Se for en nærmere diskussion heraf: Curt Sørensen, Marxismen og den sociale orden, GMT, 1976, Bnd. 2, pp. 404ff. og Projekt Klassenanalyse, Zur Taktik der proletarischen Partei, Berlin, 1972, pp. 170ff.

81) Det er f.eks. tydeligt, at taktikken i 48/49 bygger på en fase-tænkning. Ligeledes er Marx' reflektioner over nødvendigheden af en overgangsperiode udtryk for, at han opererer med en fase-inddeling. I modsat retning trækker naturligvis de elementer - som også findes - til en teori om revolutionens permanens.

82) Strategiske spørgsmål er f.eks. de mere dybtgående og langsigtede spørgsmål om forholdet mellem kampen for reformer og kampen for endemålet, spørgsmål om forholdet mellem kampen for socialisme og kampen for demokrati, spørgsmålet om fredelig eller ikke-fredelig overgang til socialisme. Spørgsmålet om proletariatets diktatur. Taktiske spørgsmål er f.eks. spørgsmål om alliancepolitik i konkrete historiske situationer. På Marx' tid og i II. Internationale periode opretholdt man ikke nogen sondring mellem strategi og taktik. Taktik-begrebet var så bredt, at det omfattede alle elementerne fra den senere sondring.

neret ud fra modstillingen demokratisk bevægelse-antidemokratiske kræfter. Marx beskæftigede sig her naturligt med den historisk set første af sådanne modstillinger, nemlig modstillingen den brede demokratiske, primært borgerlige, (men også med et tilskud fra den begyndende arbejderbevægelse) bevægelse contra den gamle reaktion. En senere vigtig modstilling - som Marx af gode grunde ikke har kunnet teoretisere - har været det 20. århundredes modstilling demokrati-fascisme. Vi har også set, hvorledes Marx i sin konkrete strategitænkning kom til at bevæge sig ind på det spørgsmål, der har været centralaksen i også al senere socialistisk strategitænkning: spørgsmålet om forholdet mellem kampen for socialisme og kampen for (borgerligt) demokrati. En nærmere forståelse af denne problematik kræver naturligvis en nærmere bestemmelse af såvel socialisme som borgerligt demokrati. Inden vi skal se nærmere på Marx' bestemmelser heraf, skal vi imidlertid se på hans begreb om småborgerskabet som demokratisk bevægelse.

4. Demokrati som det radikale småborgerskabs bevægelse og kampen for socialisme

Marx' og Engels' i 1849/50 indledte interesse for og orientering i retning af småborgerskabet åbnede nemlig op for et tredje demokratibegreb. Dette tredje demokratibegreb kommer frem i en række af Marx' og Engels' analyser af den politiske og sociale situation i Tyskland og Frankrig o. 1850. De bruger her ofte udtrykket og begrebet "demokrati" om specielt det radikale småborgerskab:⁸³ "Die kleinbürgerlich-demokratische Partei in Deutschland ist sehr mächtig, sie umfasst nicht nur die grosse Mehrheit der bürgerlichen Einwohner der Städte, die kleinen industriellen Kaufleute und die Gewerksmeister; sie zählt in ihrem Gefolge die Bauern und das Landproletariat, solange dies noch nicht in dem selbständigen Proletariat der Städte eine Stütze gefunden hat".⁸⁴ Marx og Engels så dette småborgerlige demokratiske "parti" som en potentiel, men noget vaklende og upålidelig allieret, og de an-

83) Således også Jens A. Christophersen, op.cit., pp. 147ff.

84) Karl Marx/Friedrich Engels, Ansprache der Zentralbehörde, op.cit., p. 246.

befalede en taktik, hvorefter proletariatet skulle gå sammen med småborgerskabet mod den fælles fjende, men i øvrigt organisere sig selvstændigt og optræde med egne politiske krav.⁸⁵ Der var i det hele taget i en sådan alliance indlagt et modsætningsforhold, idet småborgerskabet ville være tilbøjelig til at lade sig nøje med sådanne ændringer inden for det bestående samfund, som ville gøre dette mere "behageligt" og "bekvem", men i øvrigt lade grundstrukturen stå uantastet. Heroverfor fremholdt Marx og Engels proletariatets interesse i en radikal transformation af det bestående samfund med en deraf følgende ophævelse af klasseherredømmet.⁸⁶

I Frankrig var en alliance mellem proletariat og småborgerskab faktisk allerede kommet i stand i form af det "social-demokratiske" parti, som Marx opfattede som en forening af det sociale parti (arbejdernes parti) og det demokratiske parti (småborgerskabets parti).⁸⁷ I dette parti fik den småborgerlige del imidlertid mere og mere overvægt, og det social-demokratiske parti kom derved mere og mere til at ligge under for småborgerlige illusioner om klasseharmonier: "Der eigentümliche Charakter der Sozial-Demokratie fasst sich dahin zusammen, dass demokratisch-republikanischer Institutionen als Mittel verlangt werden, nicht um zwei Extreme, Kapital und Lohnarbeit, beide aufzuheben, sondern um ihren Gegensatz abzuschwächen und in Harmonie zu verwandeln".⁸⁸ Marx' og Engels' kritik af de småborgerlige demokrater er funderet i deres kritik af den utopiske socialisme, specielt deres kritik af "bourgeois-socialismen". Denne sidste kritik er ikke mindst rettet mod Proudhon og hans tilhængere: En del af borgerskabet vil afbøde de bestående sociale misforhold, ikke for at afskaffe, men for at bevare det bestående borgerlige samfund. Disse "socialister" vil i virkeligheden blot have det moderne borgerlige samfund, men uden dets "negative" sider. De vil have det bestående samfund

85) Ibid., pp. 248ff.

86) Ibid., pp. 247-48.

87) Karl Marx, Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850, 1850, MEW, 7, p. 60.

88) Karl Marx, Das achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte, 1852, MEW, 8, p. 141.

minus de elementer, der revolutionerer og ændrer dette.⁸⁹ For Marx og Engels er kapitalismen en helhed, hvor man ikke vilkårligt kan udtage og bortkaste de "negative" elementer, så man tilbagestår med en rensset og "god" kapitalisme.

Marx' og Engels' kritik af den småborgerlige utopiske socialisme relaterer sig også til spørgsmålet om socialismens oprindelse og udvikling og til det politisk-strategiske plan: I deres polemik med de utopiske socialister fremhæver Marx og Engels igen og igen det synspunkt, at store sociale omvæltninger ikke finder sted, blot fordi nogle enkeltpersoner pludselig får en idé om, at det ville være bedre at leve i et andet slags samfund end det, de lever i. Store samfundsændringer finder først sted, når store befolkningsgrupper, sociale klasser, under omstændighedernes tryk sætter sig i bevægelse for i første omgang umiddelbare, nærliggende mål, mål som imidlertid i et videre perspektiv (hvis de realiseres) vil være ensbetydende med én fundamental ændring af hele den bestående sociale orden. Socialismen er ikke for Marx og Engels nogen fiks idé om et idealsamfund, en idé som pludselig og på uforklarlig vis skyder frem på et vilkårligt tidspunkt i historien for derefter på mystisk vis at brede sig i de eksisterende samfund.⁹⁰ Socialismens oprindelse og udvikling må efter deres opfattelse forklares ud fra den faktiske samfundsmæssige udvikling og de modsætninger og konflikter, som denne rummer, og ikke ud fra og som udtryk for enkeltpersoners pludseligt opståede indsigt og moralske overlegenhed (eller for den sags skyld det modsatte: som udtryk for enkeltpersoners uforstand og karakterbrist - den klas-

89) Karl Marx/Friedrich Engels, Manifest der Kommunistischen Partei, 1848, MEW, 4, pp. 488-89.

90) Dette synes derimod omvendt at være den mest udbredte borgerlige opfattelse - se f.eks. Per Stig Møller, På sporet af det forsvundne menneske, København, 1976. Marxismen fremstilles her som en ond idé, der pludselig dumper ned fra himlen og breder sig i ellers harmoniske og gode samfund. Hvorledes det egentlig kan gå til, giver Per Stig Møller aldrig nogen forklaring på. Han synes her at tilslutte sig den gode gamle konservative "opvigler"tese. Hele fremstillingen er i én henseende individualiserende, psykologiserende, i anden henseende idealistisk, spekulativ.

siske borgerlige "forklaring" på socialismen).⁹¹ Marx og Engels ser socialismen som den teoretiske refleks af en virkelig bevægelse i samfundet, af den stadigt mere tilspidsede konflikt mellem produktivkræfter og produktionsforhold og af klassekampen mellem proletariat og bourgeoisie. Socialismen bliver til en materiel magt, i og med at den optages af og indgår i en omfattende socialbevægelses økonomiske, politiske og ideologiske emancipationskamp.⁹² Denne socialbevægelse er for Marx og Engels den moderne arbejderbevægelse. Deraf også strategien: I stedet for udarbejdelsen af detaljerede planer for socialistiske idealsamfund, planer som så skulle "gennemføres" ved en generel appel til de gode viljer og den gode forstand, trådte hos Marx og Engels strategien for den moderne arbejderbevægelses udvikling og emancipation. Hvor de utopiske socialister, heriblandt Proudhon og hans tilhængere, f.eks. gennemgående havde stillet sig ganske afvisende over for en kamp gennem fagforeninger og politiske partier,⁹³ der spiller udviklingen af denne kamp og disse organisationsformer netop fra første færd en helt central rolle i Marx' og Engels' politiske teoriudvikling. Såvidt forskellene i kapitalismeforståelse og strategitænkning. Hertil kommer forskellene i opfattelse

91) Ifølge Per Stig Møller, op.cit. stammer alt ondt i verden tilsyneladende fra Marx og Marxismen. Den afgørende forklaringsfaktor på hele den samfundsmæssige udvikling siden midten af forrige århundrede bliver en "forkert" (og ond!) idé. Dette er spekulation og idealistisk historieskrivning så det batter! Det er tillige udtryk for den nødvendighedsfilosofi, som man altid - i øvrigt med urette! - beskylder Marx for at gøre sig skyldig i. Den samme spekulative, idealistiske tendens gør sig også gældende i den nyeste franske modebølge af Marx-kritik. Se f.eks. Andre Glucksmann, Köchin und Menschenfresser, Berlin, 1976 og Andre Glucksmann, Les Maitres Penseurs, Paris, 1977. I øvrigt er en stor del af den nyeste filosofisk-spekulative kritik - der typisk udgår fra en udtænk Sandhed (med stort S) om "magten", "bureaukratiet" osv. - blot et idealistisk modstykke til nogle hovedtendenser inden for de senere års universitetsmarxisme. Fremgangsmåden - den spekulative - er den samme. Også holdningen (blot med modsat fortegn): Før skulle alt godt i verden komme fra en rigtig idé, fra nogle "videnskabelige begreber", nu udspringer alt ondt i verden fra en forkert og ond idé! Det var således ikke vanskeligt for en Glucksmann at skifte position.

92) Se for en nærmere fremstilling: Curt Sørensen, Marxismen og den Sociale Orden, GMT, 1976, Bnd. 1, pp. 268-292.

93) Jvf. Julius Braunthal, History of the International, vol. 1, London, 1966, pp. 120-141 og G.D.H. Cole, A History of Socialist Thought, vol. I, London, 1959, og vol. II, London, 1961, pp. 88-133.

af det borgerlige demokrati og af socialismen, det socialistiske demokrati. Dette fører os netop videre til de sidste 2 demokrati-begreber hos Marx og Engels.

5. Socialismen og det borgerlige demokrati

Omkring midten af århundredet - efter 48/49 - skifter begrebet demokrati betydningsindhold, ikke blot hos Marx og Engels, men vistnok generelt i europæisk politisk tænkning.⁹⁴ Helt op til 48/49 havde den borgerlige opinion set med frygt, skepsis eller direkte modvilje på "demokratiet" med dets trussel om masseherredømme og social revolution.⁹⁵ Efter midten af århundredet lever denne opfattelse ganske vist stadig videre, men samtidig skyder en ny opfattelse frem og bliver dominerende.⁹⁶ Ordet og begrebet demokrati vinder nemlig efterhånden så at sige "borgerret" i den borgerlige verden, samtidig med at begrebet omdefineres. Demokrati bestemmes nu primært som beskyttelse mod statsmagten og især beskyttelse for mindretallet, idet tilstedeværelsen af individuelle garantier fremhæves som noget centralt. Praktisk og politisk er det naturligvis først og fremmest det besiddende mindretal og privatejendomsretten, der har de borgerlige teoretikers bevågenhed, men formuleringerne er ofte abstrakte, generelle.⁹⁷ Samtidig kan man konstatere en stigende tilbøjelighed til at abstrahere fra de sociale og økonomiske omstændigheder og til at tømme demokratibegrebet for socialt indhold. Det er f.eks. en sådan opfattelse, der kommer til udtryk i James Bryce's kendte demokratibestemmelse, hvorefter demokrati udelukkende bestemmes som en styreform: "Democracy - which is merely a form of government, not a consideration of the purposes to which government may be turned - has nothing to do with economic equality..."⁹⁸ En

94) Se Jens A. Christophersens fremstilling i Arne Naess & ass., Democracy, Ideology and Objectivity, Oslo, 1956, pp. 114ff. og 124ff. og Arthur Rosenberg, Demokratie und Sozialismus, (1937), Frankfurt a.M., 1962.

95) Jfr. note 94.

96) Jfr. note 94.

97) Se for det her omtalte demokratibegreb Jens A. Christophersen i Arne Naess et ass., Democracy, Ideology and Objectivity, Oslo, 1956, pp. 124ff. og C.B. Macpherson, The Life and Times of Liberal Democracy, Oxford University Press, 1977, pp. 23-43, pp. 64-76 og pp. 77-92.

98) James Bryce, Modern Democracies, London, 1921, vol. I, p. 76.

lignende opfattelse møder vi senere i Joseph Schumpeters indflydelsesrige demokratibestemmelse.⁹⁹

Revolutionsåret 48/49 havde demonstreret for borgerskabet, at almindelig valgret ikke nødvendigvis var ensbetydende med social revolution. Desuden indrettede man sig - for at være på den sikre side - med forskellige institutionelle garantier mod alt for vidtgående konsekvenser af det politiske demokrati: Forskellige valgretsbestemmelser, der skulle afskære de fattigste sociale lag fra valgret, valgrets- og valgbarhedsbetingelser som var forskellige, 2-kammersystemer, hvor det mere folkeligt baserede kammer blev afbalanceret af et 1. kammer, der udgik fra et begrænset vælgerkorps, regeringens og administrationsne uafhængighed af det folkevalgte kammer, domstolenes prøvelsesret osv.¹⁰⁰ Som vor hjemlige liberale Orla Lehmann udtrykte det: Magten skal tilhøre "de begavede, de dannede, og de rige".¹⁰¹ For at sikre dette var man længe i den borgerlige "demokratiske" teori¹⁰² og praksis¹⁰³ parat til at gå meget langt mht. modificerende og begrænsende foranstaltninger. Det er ikke mindst over for en sådan borgerligt begrænset demokratiforståelse og ud fra en opmærksomhed om den fundamentale modsætning i ethvert borgerligt demokrati mellem den formelle politisk-juridiske lighed og den faktiske sociale-økonomiske ulighed, at Marx og Engels retter en kritik mod det borgerlige demokrati. Og samtidig med at udtrykket og begrebet "demokrati" i stigende grad bliver accepteret i den borgerlige verden (idet det omdefineres som oven angivet), begynder Marx og Engels at sondre mellem borgerligt og socialistisk eller proletarisk demo-

99) Joseph A. Schumpeter, Capitalism, Socialism and Democracy, (1943), London, 1976, pp. 269ff.

100) Se den i note 6 angivne litteratur samt Maurice Duverger, Institutions Politiques et Droit Constitutionnel, Paris, 1960, Carl J. Friedrich, Constitutional Government and Democracy, Ginn & Comp. 1950 og Reinhard Kühnl, Formen bürgerlicher Herrschaft, Hamburg, 1971.

101) Citeret efter Svend Thorsen, Folkets Veje. Gennem dansk politik 1849-1949, København, 1953, p. 38.

102) James Mill f.eks. som var tidligt fremme med forslag om almindelig valgret - i princippet! - indbyggede så mange modifikationer og begrænsninger, at ca. 5/6 af den voksne befolkning udelukkedes fra den almindelige valgret - se fremstillingen og diskussionen hos C.B. Macpherson, op.cit., pp. 37ff.

103) Se note 100.

krati.¹⁰⁴ Sidst man ikke mindst: de begynder i en vis udstrækning at tage stilling til spørgsmålet om arbejderbevægelsens udfoldelsesmuligheder i det borgerlige demokrati, herunder spørgsmålet om den fredelige vej til magten. Selv om det borgerlige demokratis demokrati er modificeret og begrænset på mange måder, så er det dog ikke det samme som den absolutistiske øvrighedsstat. Lad os altså se lidt nærmere på Marx' og Engels' bestemmelse af det borgerlige demokrati samt deres dermed sammenhængende strategitænkning.

I sin berømte "Indledning" fra 1895 til Marx' "Klassekampene i Frankrig", en "Indledning" der ofte er blevet opfattet som en slags politisk "testamente", forsøger Fr. Engels en sammenfattende vurdering i spørgsmålet om vejen til magten under "moderne forhold".¹⁰⁵ Fr. Engels erklærede her, at den klassiske model for væbnet opstand var forældet¹⁰⁶ og rejste samtidig spørgsmålet om, hvorvidt væbnet opstand som middel overhovedet var forældet og utænkkelig i al fremtid, et spørgsmål som han udtrykkeligt besvarede med et nej.¹⁰⁷ Fr. Engels lagde videre særlig vægt på at understrege betydningen af massemobiliseringen og det langvarige forberedelsesarbejde: "Die Zeit der Überraschung, der von kleinen bewussten Minoritäten an der Spitze bewusstloser Massen durchgeführten Revolution ist vorbei. Wo es sich um eine vollständige Umgestaltung der gesellschaftlichen Organisation handelt, da müssen die Massen selbst mit dabei sein, selbst schon begriffen haben, warum es sich handelt, für was sie mit Leib und Leben eintreten... Damit aber die Massen verstehen, was zu tun ist, dazu bedarf es langer, ausdauernder Arbeit, und diese Arbeit ist es gerade, die wir jetzt betreiben...".¹⁰⁸ 1895-Indledningen er ofte blevet læst som en dokumentation for Fr. Engels' overgang til en reformistisk position: Fr. Engels syntes på sine gamle dage at være blevet gradualist og tilhænger af en fredelig, rent parlamentarisk vej til socialismen. Dette er dog en forhastet tolkning.

104) Således også Jens A. Christophersen, *op.cit.*, pp. 150ff.

105) Friedrich Engels, Einleitung zu Marx' "Klassenkämpfe in Frankreich", 1895, *MEW*, 22, pp. 509-27.

106) *Ibid.*

107) *Ibid.*, p. 522.

108) *Ibid.*, pp. 522-23.

For det første blev Indledningen af den tyske partiledelse offentliggjort i en censureret, tilskåret form, der netop skulle befordre det nævnte indtryk.¹⁰⁹ Fr. Engels selv protesterede voldsomt mod såvel selve handlingen som mod den fortolkning af hans standpunkt, som man her lagde op til.¹¹⁰ For det andet - og nok så væsentligt - så gentager 1895 Indledningen (den ubeskårne) ret beset blot de strategiske grundsætninger, som Marx og Engels altid havde hævdet. Den citerede centrale passage kan f.eks. stå som en udmærket sammenfatning af deres grundstandpunkt i de forskellige opgør med andre strategiopfattelser. Marx og Engels var altid modstandere af sekteriske sammensværgelser og kup gennemført af små revolutionære eliter. I deres stridigheder med Wilhelm Weitling og med Willich-Schapper-fløjen i det gamle Kommunisternes Forbund såvel som i deres senere kamp mod Bakunin og hans tilhængere i I. Internationale fastholdt Marx og Engels bestandig den grundtanke, at den revolutionære bevægelse måtte være en bred demokratisk massebevægelse, og de fastholdt til stadighed perspektivet for en arbejderklasse som gennem en lang periode med fremadskridende masseparticipation udviklede sig til en samfundsforandrende kraft:¹¹¹ "Gegenüber den phantastischen und antagonistischen Sekten-Organisation ist die Internationale die wirkliche und streitende Organisation der Proletarierklasse in allen Ländern,

109) Jfr. MEW, 22, pp. 644-45 (note 433) og G.D.H. Cole, A History of Socialist Thought, vol. II, London, 1961, pp. 434-35.

110) Engels an Kautsky, 1. April 1895, MEW, 39, p. 452 og Engels an Paul Lafargue, 3. April 1895, MEW, 39, p. 458.

111) Jfr. de i øvrigt vidt forskellige fremstillinger og vurderinger hos f.eks. Shlomo Avineri, The Social & Political Thought of Karl Marx, Cambridge University Press, 1970, Julius Braunthal, History of the International, I, London, 1966, pp. 44-61 og pp. 85-194, G.D.H. Cole, A History of Socialist Thought, vol. I, London, 1959, pp. 247-280 og vol. II, London, 1961, pp. 88-314, Roger Garaudy, Karl Marx: The Evolution of his Thought, N.Y., 1967, pp. 169-197, Monty Johnstone, "Marx and Engels and the Concept of the Party", i Socialist Register, 1967, pp. 121-158, Dieter Kramer, Reform und Revolution bei Marx und Engels, Köln, 1971, Karl Korsch, Karl Marx, (1938), Wien, 1969, Wolfgang Leonhard, Die Dreispaltung des Marxismus, Düsseldorf-Wien, 1975, David McLelland, The Thought of Karl Marx, London, 1978, Ralph Milliband, Marxism and Politics, Oxford University Press, 1977, pp. 118-53, B. Nicolaevsky & O. Maenchen-Helfen, Karl Marx. Eine Biographie, Berlin, Bonn-Bad Godesberg, 1976 og D. Rjazanov, Marx og Engels. Ikke kun for begyndere, København, 1974. Uanset ret så forskellige vurderinger af Marx fremhæver alle de nævnte fremstillinger den her præciserede politisk-organisatoriske hovedlinie hos Marx.

verbunden unter sich in ihrem Kampfe gegen die Kapitalisten, die Grundeigentümer und ihre im Staate organisierte Klassenmacht".¹¹²

Udviklingen af det borgerlige politiske demokrati rejste imidlertid et nyt strategisk spørgsmål, som Marx og Engels måtte tage stilling til: spørgsmålet om muligheden for en fredelig overgang til socialismen. I Manifestet havde Marx og Engels jo proklameret, at klassekampen var ved at nå det punkt, hvor den ville bryde ud i "åben revolution", og at proletariatet ville grundlægge sit herredømme ved "med magt" at styrte bourgeoisiet.¹¹³ Arbejderklassen kunne, erklærede Marx og Engels, kun nå sit mål "ved, at hele den bestående samfundsordning styrtes med magt".¹¹⁴ Disse formuleringer udtrykker ganske godt deres tidlige opfattelse og også den opfattelse, som de fastholdt som deres generelle tese perioden igennem.¹¹⁵ Imidlertid skitserede de netop i den sidste fase af deres politiske liv¹¹⁶ ved flere lejligheder en anden mulighed: I en tale i Haag i 1872 erklærede Marx således, at der i lande som England og Amerika og muligvis Holland - nemlig lande uden at udviklet civilt bureaukrati og uden et stærkt militær - ville være en mulighed for en fredelig overgang til socialismen.¹¹⁷ Også Friedrich Engels åbnede op for en sådan mulighed: "Man kann sich vorstellen, die alte Gesellschaft könne friedlich in die neue hineinwachsen, in Ländern, wo die Volksvertreter alle Macht in sich konzentrieren, wo man verfassungsmässig tun kann, was man will, sobald man die Majorität des Volkes hinter sich hat, in demokratischen Republiken wie Frankreich und Amerika, in Monarchien wie England, wo diese Dynastie gegen Volkswillen ohnmächtig ist".¹¹⁸

112) Karl Marx/Friedrich Engels, Die angeblichen Spaltungen in der Internationale, 1872, MEW, 18, p. 34.

113) Karl Marx/Friedrich Engels, Manifest der Kommunistischen Partei, 1848, MEW, 4, p. 473.

114) Ibid., p. 493.

115) Således også Wolfgang Leonhard, Die Dreispaltung des Marxismus, Düsseldorf-Wien, 1975, pp. 50ff.

116) Dvs. perioden fra Kommunens fald i 1871 frem til Fr. Engels' død i 1895.

117) Karl Marx, Rede über den Haager Kongress, 1872, MEW, 18, p. 160.

118) Friedrich Engels, Zur Kritik des sozialdemokratischen Programmentwurfs 1891, 1891, MEW, 22, p. 234. Fr. Engels gør umiddelbart derefter opmærksom på, at sådanne betingelser netop ikke kunne siges at være gældende i Tyskland.

Marx og Engels erkender altså i deres senere år en mulighed for en fredelig overgang til socialisme i lande med borgerlig-demokratiske politiske institutioner, og hvor såvel det civile bureaukrati som det militære apparat var forholdsvis svagt udviklede. Samtidig fastholder de dog den ikke-fredelige overgang som den mest sandsynlige mulighed i lande, hvor de nævnte betingelser ikke er til stede. I ovennævnte tale i Haag i 1872 understreger Marx således stærkt denne hovedregel,¹¹⁹ ligesom han i sit berømte brev til Kugelmann fra 1871 nok en gang fremhæver nødvendigheden af en "sønderbrydelse" af det militære-bureaukratiske apparat i enhver "kommende folkerevolution" på kontinentet.¹²⁰ Endelig er Friedrich Engels' skarpe reaktion i 1895 på partiledelsens censurering af hans 1895-Indledning meget sigende i den her angivne forbindelse.¹²¹ Marx og Engels er videre også opmærksomme på, at der selv i lande med borgerlig-demokratiske politiske institutioner vil være en risiko for kontrarevolutionære kup eller kupforsøg i tilfælde, hvor en demokratisk-socialistisk fremrykning for alvor bringer den kapitalistiske ejendomsret i fare: "Die englische Bourgeoisie hat sich immer bereit gezeigt, das Urtheil der Mehrheit anzunehmen, solange sie das Monopol bei den Wahlen besitzt. Doch seien Sie gewiss, sobald sie in Fragen die sie für lebenswichtig hält in der Minderheit sein wird, werden wir uns einem neuen Krieg der Sklavenhalten gegenübersehen".¹²² En sådan erkendelse havde Marx i øvrigt allerede givet udtryk for så tidligt som i 1850 i sin "Klassekampene i Frankrig", hvor han havde formuleret alternativet for bourgeoisiet: bourgeoisiet vil opretholde sit klasseherredømme m e d folkeviljen, så længe det kan ske uden at dette herredømme antastes og i m o d folkeviljen, hvis denne ikke længere vil acceptere bourgeoisierherredømmet.¹²³ Også Friedrich Engels peger ved flere lejligheder på risikoen for et legalitetsbrud fra bourgeoisiets side.¹²⁴

119) Se note 117.

120) Marx an Kugelmann, 12. April 1871, MEW, 33, p. 205.

121) Se note 110.

122) MEW, 17, p. 643.

123) Karl Marx, Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850, 1850, MEW, 7, pp. 93-94.

124) Se f.eks. Friedrich Engels, 'Einleitung' zu Marx' "Klassenkämpfe in Frankreich", 1895, MEW, 22, p. 525.

Marx' og Engels' reflektioner over mulighederne for en fredelig overgang til socialismen falder i perioden mellem Pariserkommunens fald og Fr. Engels' død i 1895, dvs. i en periode hvor det borgerlige politiske demokrati endnu er forholdsvis svagt udviklet. Den senere videreudvikling af dette demokrati - gennembruddet for den almindelige valgret, parlamentarismen, og ikke mindst den vældige udbygning af arbejderbevægelsens faglige og politiske organisationer - styrker naturligvis argumentationen for muligheden af en fredelig overgang. I modsat retning trækker en anden udvikling og erfaring: Den vældige udvikling af bureaukratiet og det militære apparat også i de lande, som på Marx' og Engels' tid netop ikke havde en særlig kraftig udvikling af disse institutioner. I modsat retning trækker også det 20. århundredes dystre erfaringer med fascismen.¹²⁵ De sidstnævnte udviklinger og erfaringer understreger Marx' og Engels' forbehold og advarsler. De nævnte teser og anvisninger bygger alle på et erfaringsgrundlag, og det vil til enhver tid afhænge af de konkrete omstændigheder og de bestemte handlinger, om det bliver den ene eller den anden mulighed, der slår igennem. Man bør i øvrigt også være opmærksom på, at det her behandlede spørgsmål om fredelig-ikke fredelig overgang til socialisme i k k e er identisk med spørgsmålet om statens (dvs. det bureaukratisk-militære apparats) "sønderbrydelse" eller ej. en sådan "sønderbrydelse" var for Marx og Engels et sine qua non, også i tilfælde af en fredelig overgang. Endelig skal det til sidst understreges, at spørgsmålet om fredelig - ikke fredelig overgang til socialisme heller i k k e er identisk med det mere fundamentale spørgsmål om evolution-revolution. "Revolution" betegner for Marx og Engels et kvalitativt spring i den samfundsmæssige udvikling, en dybtgående transformation af de økonomiske, politiske og ideologiske strukturer, af hele den bestående sociale orden. Ikke enhver revolution er nødvendigvis en voldelig revolution, og ikke enhver evolution er nødvendigvis fri for voldelige indslag. Spørgsmålet om vold-ikke vold er et spørgsmål

125) En vigtig - og dyrekøbt - erfaring er den tyske og den østrigske arbejderbevægelses nederlag over for fascismen i 1933/34. Navnlig det østrigske eksempel dokumenterer, at den fredelige demokratiske fremrykning mod socialismen rummer en halv- eller helfascistisk præventiv kontrarevolution. Det nyeste eksempel i så henseende er Unidad Popular-eksperimentet i Chile 1970-73.

om midler. Spørgsmålet om revolution-evolution er et spørgsmål om karakteren af en hel samfundsproces.¹²⁶

Marx' og Engels' teori om det borgerlige demokrati er imidlertid ikke udtømt med de oven angivne strategiske og taktiske handlingsforskrifter.¹²⁷ Vi finder også ansatsen til en teori om det borgerlige demokrati som statsform betragtet:¹²⁸ Generelt karakteriserede Marx den borgerlige demokratiske republik som klasseherredømmets "anonyme form",¹²⁹ den "mest fuldstændige form" for bourgeoisiets herredømme.¹³⁰ Også i det borgerlige demokrati udøver bourgeoisiet sit klasseherredømme, og dermed er der anlagt en grundmodsatning i det borgerlige demokrati, nemlig modsætningen mellem den politisk-juridiske lighed og den faktiske sociale-økonomiske ulighed: "... wie die Christen gleich im Himmel, ungleich auf der Erde, so die einzelnen Volksglieder gleich in dem Himmel ihrer politischen Welt, ungleich in dem irdischen Dasein der Sozietät".¹³¹ Den borgerlig-liberalistiske demokratiopfattelse hviler ifølge Marx og Engels på en atomiserende, individualiserende grundopfattelse af samfundet. Samfundet anskues som en sum af enkeltindivider, hvor hvert enkelt individ opfattes abstrakt, løsrevet fra den sociale og økonomiske sammenhæng.¹³² Hele denne

126) I virkeligheden er spørgsmålet om revolutionsbegrebet ganske kompliceret. Man kan som en foreløbig afgrænsning sige, at Marx' og Engels' revolutionsbegreb adskiller sig fra på den ene side et snævert, voluntaristisk revolutionsbegreb, dvs. revolution forstået som et kup gennemført af en lille revolutionær elite. Det er dette revolutionsbegreb, vi finder hos f.eks. Wilhelm Weitling, Blanqui og Bakunin - men netop ikke hos Marx og Engels, som tværtimod hele deres politiske liv igennem bekæmpede en sådan opfattelse. På den anden side adskiller Marx' og Engels' revolutionsbegreb sig også fra et bredt evolutionistisk revolutionsbegreb, som vi møder det i f.eks. formuleringen "den industrielle revolution". Jeg skal i et senere arbejde vende tilbage til dette spørgsmål om en nærmere bestemmelse af Marx' og Engels' revolutionsbegreb.

127) Se for sonderingen strategi-taktik note 82.

128) Jeg skal igen understrege, at der nødvendigvis må være tale om ansatser, idet det borgerlige demokrati jo knap nok eksisterede på Marx' tid.

129) Karl Marx, Erster Entwurf zum Bürgerkrieg in Frankreich, MEW, 17, p. 518.

130) Karl Marx, Die Klassenkämpfe in Frankreich, 1850, MEW, 7, p. 94.

131) Karl Marx, Kritik des Hegelschen Staatsrechts, 1843, MEW, 1, p. 283.

132) Se for denne kritik af den borgerlig-liberalistiske samfundskonception f.eks. Karl Marx/Friedrich Engels, Die heilige Familie, 1845, MEW, 2, pp. 127ff. og Friedrich Engels, Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft, MEW, 19, pp. 189ff.

filosofi udmøntedes i de historiske rettighedserklæringer¹³³ og i det opstigende og - endnu - revolutionære borgerskabs parole: alle mennesker er lige.¹³⁴ Dette var progressive synspunkter i kampen mod den gamle feudalisme, men begrænsningen lå netop i den abstrakte opfattelse, i det forhold at man opererede med mennesket slet og ret, idet man abstraherede fra den økonomiske og sociale sammenhæng. Den borgerlige lighed var en juridisk lighed for loven.¹³⁵ Det er netop denne indskrænkende og abstrakte lighedsopfattelse, Friedrich Engels kritiserer, idet han konfronterer den med den proletariske opfattelse: "Die Proletarier nehmen die Bourgeoisie beim Wort: die Gleichheit soll nicht bloss scheinbar, nicht bloss auf dem Gebiet des Staats, sie soll auch wirklich, auch auf dem gesellschaftlichen, ökonomischen Gebiet durchgeführt werden ... der wirkliche Inhalt der proletarischen Gleichheitsforderung (ist) die Forderung der Abschaffung der Klassen".¹³⁶

Den oven angivne grundmodsatning mellem den formelle politisk-juridiske "lighed" og den social-økonomiske ulighed slår i øvrigt igennem på forskellig måde. For det første modvirker den sociale-økonomiske ulighed det politiske demokrati, som efter sin egen pålydende værdi skulle følge formlen "one man, one vote, one value". I det borgerlige demokratis idealunivers har hver "borger" principielt samme politiske indflydelse, nemlig den indflydelse som én stemme afgivet ved valgene giver. Realiteten er naturligvis en

133) Den amerikanske Uafhængighedserklæring af 4. juli 1776, og den franske Menneske- og Borgerrettighedserklæring af 26. august 1789, optaget som Indledning til forfatningen af 1791. En let tilgængelig oversigt på dansk findes hos Alf Ross, Hvorfor Demokrati?, København, 1976, pp. 74-86.

134) "We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal ..." (The Declaration of Independence, 4/7 1776, gengivet i R. Hofstadter, W. Miller & D. Aaron, The American Republic, Prentice-Hall, 1959, vol. I, pp. 684-85). Smlg. Art. 1 i den franske rettighedserklæring (se Ross, op.cit., p. 83).

135) Som det er blevet formuleret i en kritisk kommentar (vistnok af Anatole France): Der er skam lighed for loven. Loven forbyder såvel den fattige som den rige at sove under Seinens broer! Se videre også Maurice Duvergers kommentar til den franske rettighedserklæring: Maurice Duverger, Institutions Politiques et Droit Constitutionnell, Paris, 1960, pp. 417-18.

136) Friedrich Engels, Anti-Dühring, MEW, 20, p. 99.

anden, nemlig en højst ulige fordeling af magt og indflydelse.¹³⁷ Blandt andet synes der også her at være en "afsmitning" fra den økonomiske sektor over i den politiske sektor.¹³⁸ Det borgerlige demokratiske samfund er så at sige tvedelt: der er én sfære, nemlig den "politiske" i snæver forstand, hvor man har "demokrati" og en anden sfære, den økonomiske, hvor der råder et autoritært styre. Denne skarpe tvedeling af det borgerlige samfund må naturligvis skabe en række problemer,¹³⁹ bl.a. faren for bestandige påvirkninger og interventioner fra den autoritære sfære ind i den "demokratiske" sfære.¹⁴⁰ For det andet implicerer den nævnte mod-

-
- 137) Dette erkendes af selv de mest benhårde apologeter for det bestående borgerlige demokrati, se f.eks. Robert A. Dahl, Who Governs?, Yale Univ. Press, 1961, p. 4, p. 11 og pp. 85ff. Robert Dahl hævder imidlertid, at der her er tale om en "ikke-kumulativ" ulighed, dvs. at økonomisk ulighed, ulighed i prestige, ulighed i magt og indflydelse osv. ikke "samler sig sammen" og gør sig gældende som en ensartet fordeling. Dette er dog en højst tvivlsom tese - jfr. følgende note.
- 138) Det forekommer veldokumenteret, at der i de borgerlige demokratier er en betydelig social skævhed i fordelingen af magt og indflydelse og herunder i politisk deltagelse: jfr. f.eks. Frank Parkin, Class Inequality and Political Order, N.Y., 1971 og Sidney Verba & Norman H. Nie, Participation in America, Political Democracy and Social Equality, N.Y., 1972.
- 139) Selv en Robert A. Dahl er i sine senere værker - After the Revolution, 1970 og Polyarchy, 1971 - kommet til den erkendelse, at en betydelig reduktion af sociale og økonomiske uligheder er en nødvendig forudsætning for et fungerende demokrati. Spørgsmålet er imidlertid netop, om en sådan nødvendig forudsætning kan tilvejebringes i et borgerligt demokrati hvilende på et kapitalistisk økonomisk grundlag. Den socialistiske kritik vil her pege på det kapitalistiske systems iboende tendens til at producere og reproducere betydelige sociale og økonomiske uligheder. Se for en nærmere gennemgang af den nyere diskussion af og dokumentation for den fortsatte eksistens af betydelige økonomiske og sociale uligheder i de vestlige demokratier: Curt Sørensen, Marxismen og den Sociale Orden, Bnd. 2, 1976, pp. 435ff. Jfr. også Frank Parkin, op.cit. Det er disse fortsat genererede sociale og økonomiske uligheder, som dels belaster det bestående borgerlige demokrati, dels bremser op for eventuelle videreudviklinger af demokratiske rettigheder og muligheder. Se for en interessant begyndelse til en diskussion af disse problemer: C.B. Macpherson, The Life and Times of Liberal Democracy, Oxford University Press, 1977, pp. 86ff. og pp. 93-115.
- 140) De mest betydningsfulde eksempler er her den økonomiske og politiske støtte, som indflydelsesrige dele af borgerskabet samt dele af det civile og militære statslige bureaukrati ydede til fascismen under dens vej til magten - jfr. Daniel Guerin, Fascism and Big Business, N.Y., 1973, Eberhard Czichon, Wer verhalf Hitler zur Macht?, Köln, 1967, Karin Priester, Der Italienische Faschismus, Köln, 1972, og Angelo Tasca, Glauben, gehorchen, kämpfen, Wien, 1969. Det skal tilføjes, at en sådan påvisning af den faktiske støtte fra storbourgeois og statsapparat til fascismen (forts. p. 71)

sætning, at der i det borgerlig-demokratiske samfund så at sige er indstøbt et konfliktgenererende element. Klasse modsætninger og klassekamp ligger som en truende realitet under det politiske idealbilledes overflade.

Et andet hovedpunkt i Marx' og Engels' kritik af det borgerlige demokrati er ofte blevet overset. Det er heller ikke blevet formuleret særligt eksplicit, men ligger mere implicit i hele deres teori om proletariatets udvikling fra Klasse an sich til Klasse für sich samt i teorien om stat og revolution og den sociale emancipations politiske form. Sigtet med den socialistiske revolution er ifølge Marx og Engels ikke blot en samfundsovertagelse af produktionsmidlerne og overgang til planøkonomi, men en langt videre og dyberegående omvæltning: en ophævelse af arbejdsdelingen, af modsætningen by-land og ikke mindst en "sønderbrydelse" af det hidtidige bureaukratisk-militære apparat: nedbrydningen af skellet mellem regerende og regerede og den aktive inddragelse af af samfundets medlemmer i bestyrelsen af samfundets anliggender.¹⁴¹ Dette var grundperspektivet lige fra Manifestets proklamation af en fri "association", hvor "enhvers frie udvikling" var "betingelsen for alles frie udvikling"¹⁴² til fremdragelsen af Pariserkommunen som den sociale emancipations endeligt opdagede politi-

(forts.)

naturligvis ikke i sig selv udgør en komplet teori om fascismen. Selve forbindelsen mellem borgerskabet og fascismen samt fascismens senere funktion i den kapitalistiske økonomi er imidlertid værd at fremdrage som en korrektion til den totale sammenblanding af begreber og forhold i dele af den nyere Marx- og marxismekritik (jfr. note 91). Ligesom i dele af den ældre totalitarisme-litteratur sættes der uden videre lighedstegn mellem marxisme, kommunisme og fascisme. Dette er simpelthen at vende op og ned på elementære historiske kendsgerninger og en grovhed over for de første ofre for den fascistiske terror: tusinder og atter tusinder af italienske, tyske og østrigske socialdemokratiske og kommunistiske arbejdere og faglige og politiske tillidsmænd, en terror som i mange europæiske lande blev hilst med opmærksomhed og højlydt applaus fra den politiske højrefløj, som i dag fører sig frem som demokratiets og humanismens bolværk mod socialismen. Et hovedtræk i fascismen var og er dens voldelige, terroristiske ødelæggelse af den organiserede politiske arbejderbevægelse og socialisme. Denne basale historiske kendsgerning kan selv det vældige borgerlige ideologiske apparat ikke rukke ved.

141) Se nærmere pp. 72ff.

142) Karl Marx/Friedrich Engels, Manifest der kommunistischen Partei, 1848, MEW, 4, p. 482.

ske form,¹⁴³ etableringen af "producenternes selvherredømme". Marx taler om en folkets erobring af statsmagten: "Die Rücknahme der Staatsgewalt durch die Gesellschaft ... die Staatsgewalt durch die Volksmassen selbst...".¹⁴⁴ Men dette er også samtidig perspektivet i og grundlaget for en kritik af det bestående borgerlige demokrati: Selv i den mest demokratiske borgerlige republik er der en kløft mellem de regerende og de regerede. Her råder stadig arbejdsdelingen og den bureaukratiske statsmaskine. Her er den store masse af samfundets medlemmer - bortset fra en lejlighedsvis valgdeltagelse - til stadighed en passiv masse, og der råder en udbredt politisk fattigdom.¹⁴⁵ Dette fører os videre til Marx' og Engels' forestilling om det alternative socialistiske demokrati.

6. Demokrati som socialistisk demokrati

I sin beskrivelse af Pariserkommunen erklærer Marx, at Kommunen indførte "virkelig demokratiske institutioner" som et grundlag

143) Karl Marx, Der Bürgerkrieg in Frankreich, 1871, MEW, 17, p. 342.

144) Karl Marx, Erster Entwurf zum "Bürgerkrieg in Frankreich", 1871, MEW, 17, p. 543.

145) Se for begrebet og realiteten "politisk fattigdom": Willy Martinussen, Fjerndemokratiet. Social ulikhet, politiske ressourcer og politisk medvirkning i Norge, Oslo 1973 og Sten Johansson, Politiska resurser. Om den vuxna befolkningens deltagande i de politiska beslutsprocesser, Lågin-komstutredningen, Stockholm, 1971. Ifølge Sten Johansson er kun ca. 12% af den voksne svenske befolkning (15-75 år) overhovedet medlemmer af et politisk parti (p. 43). Kun ca. 13% har inden for 1 år besøgt et politisk møde (p. 43). Kun ca. 10% har nogensinde (!) skrevet et indlæg (læserbrev, artikel el. lign.) i en avis eller et tidsskrift om et hvilket som helst emne (p. 41). Kun ca. 7% har nogensinde kontaktet en person i ansvarlig stilling for at påvirke et samfundsspørgsmål (p. 48), osv. Lignende tal for Norges vedkommende findes hos Willy Martinussen, op.cit. Selv ved en meget large og bred definition af "politisk deltagelse" kommer man til at kun 10-15% af befolkningen i disse lande (og sandsynligvis generelt i de store vestlige politiske systemer) overhovedet er "deltagere" i det politiske system (ud over den rituelle valgdeltagelse naturligvis). Den virkelige indflydelsesrige del af befolkningen er naturligvis langt mindre. Det borgerlige "demokrati" (eller "Folkestyret", som det jo hedder herhjemme,) er sandelig et styre uden meget folkelig deltagelse. At det forholder sig på tilsvarende måde i en række andre historiske og aktuelle politiske systemer er ingen undskyldning. En stor del af den borgerlige demokratiteori foretager her en veritabel reifikation, dvs. den ophøjer menneskeskabte sociale forhold til evige naturagtige forhold, som aldrig vil kunne ændres. (Se f.eks. Robert A. Dahl, Who Governs?, New Haven, 1961, pp. 223ff.). Nu som på Malthus', Ricardos' og (senere) Durkheims og Elitisternes tid docerer store dele af den borgerlige teori resignation og tilpasning til bestående udbytnings- og dominansforhold, idet den ophøjer disse til evige og naturagtige forhold.

for republikken.¹⁴⁶ Marx og Engels bruger dog her hellere betegnelser som "proletariatets diktatur", "proletariatets herredømme" eller tilsvarende udtryk. Stadig henvises dog til Pariserkommunen som eksempel: "Wolt ihr wissen, wie diese Diktatur aussieht? Seht euch die Pariserkommune an. Das war die Diktatur des Proletariats", erklærer Friedrich Engels.¹⁴⁸ Og efter Marx' opfattelse var Pariserkommunen "i det væsentlige" en "arbejderklassens regering".¹⁴⁹ Kommunen var altså for såvel Marx som Engels prototypen på et proletariatets diktatur, det er derfor vigtigt at se lidt nærmere på Marx' egen karakteristik af Kommunen: "Die Kommune bildete sich aus den durch allgemeines Stimmrecht in den verschiedenen Bezirken von Paris gewählten Stadträten. Sie waren verantwortlich und jederzeit absetzbar. Ihre Mehrzahl bestand selbstredend aus Arbeitern oder anerkannten Vertretern der Arbeiterklasse. Die Kommune sollte nicht eine parlamentarische, sondern eine arbeitende Körperschaft sein, vollziehend und gesetzgebend zu gleicher Zeit. Die Polizei, bisher das Werkzeug der Staatsregierung, wurde sofort aller ihrer politischen Eigenschaften entkleidet und in das verantwortliche und jederzeit absetzbare Werkzeug der Kommune verwandelt. Ebenso die Beamten aller andern Verwaltungszweigen. Von den Mitgliedern der Kommune an abwärts, musste der öffentliche Dienst für Arbeiterlohn besorgt werden. Die erworbenen Anrecht und die Repräsentationsgelder der hohen Staatswürdenträger verschwanden mit diesen Würdenträgern selbst".¹⁵⁰ Kommunen skulle altså være en "arbejdende", ikke en "parlamentarisk" forsamling, dvs. den skulle forene i sig både lovgivende og udøvende myndighed.¹⁵¹ Kommunens råd skulle bestå af valgte

146) Karl Marx, Der Bürgerkrieg in Frankreich, op.cit., p. 342.

147) Ibid.

148) Friedrich Engels, Einleitung zu "Der Bürgerkrieg in Frankreich" von Karl Marx (Ausgabe 1891), 1891, MEW, 17, p. 625.

149) Karl Marx, Der Bürgerkrieg in Frankreich, op.cit., p. 342.

150) Karl Marx, Der Bürgerkrieg in Frankreich, op.cit., p. 339.

151) Et tydeligt indslag af det såkaldte konventsprincip. Tankegangen bag konventsprincippet er den, at når al magt i samfundet bør udgå fra folket, så er der heller ikke basis for nogen konstitutionel fastlagt magtadskillelse - en sådan vil netop være udtryk for, at dele af statsmagten (: den udøvende magt, den dømmende magt) søges unddraget den folkelige indfly-

(forts. p. 74)

repræsentanter, som til enhver tid skulle kunne tilbagekaldes, og som skulle varetage deres hverv for en løn, som ikke oversteg en almindelig arbejderløns.¹⁵² Alle embedsmænd skulle være valgte og til enhver tid afsættelige. Dette skulle gælde også politiet. Den særlige væbnede magt skulle erstattes af en almindelig folkemiliti, nationalgarden. Dette var det ultra-demokratiske aspekt ved Kommunen. Det var indledningen til nedbrydelsen af skellet mellem regerende og regerede. Det var den begyndende direkte inddragelse af masserne i den politiske proces. Derfor karakteriserer Marx også Kommunen som en "revolution mod staten": "Die Kommune war eine Revolution gegen den Staat selbst, gegen diese übernatürliche Fehlgeburt der Gesellschaft, sie war eine Wiederbelebung durch das Volk und des eignen gesellschaftlichen Leben des Volkes. Sie war nicht eine Revolution, um die Staatsmacht von einer Fraktion der herrschenden Klassen an die andre zu übertragen, sondern eine Revolution, um diese abscheuliche Maschine der Klassenherrschaft selbst zu zerbrechen".¹⁵³ For så vidt var der ikke her noget, som ikke også en Bakunin kunne have erklæret sig enig i.¹⁵⁴ Men Kommunen havde også et repressivt aspekt: den organiserede magtændelse mod de tidligere herskende klasser. Kommunen eksisterede i en borgerkrigssituation involveret i en kamp på liv og død med Versaillestropperne. Kommunen rådede derfor over en organisation,

(forts.)

delse og kontrol. Konventsprincippet kom klassisk til udtryk i den jacobinske Montagnard-forfatning af 1793, og det gjorde sig stærkt gældende i den franske venstrefløj's tanker om og forslag til en forfatning i 1945 og 46. Den dag i dag er såvel den sovjetiske som den schweiziske forfatning stærkt præget af konventsprincippet.

- 152) Marx foregriber her den senere diskussion om bureaukratiseringen i arbejderbevægelsen, lønforskellenes betydning osv.
- 153) Karl Marx, Erster Entwurf zum "Bürgerkrieg in Frankreich", 1871, MEW, 17, p. 54l.
- 154) Selv om Bakunin godt nok her konsekvent fejltolker Marx' opfattelse - se f.eks. Bakunins "The Paris Commune and the Idea of the State", Sam Dolgoff (ed.), Bakunin on Anarchy, London, 1973, pp. 259-273. En ureflekteret genoptagelse af denne fejlkonception af Marx' opfattelse samt manglende kendskab til Marx-Bakunin-stridens virkelige indhold har, så vidt jeg kan se, spillet en vis rolle i den nyeste franske modebølge af Marx-kritik. Derfra er fejlopfattelsen og misinformationen så vandret videre ind i dele af den danske debat.

herunder en væbnet magt,¹⁵⁵ og var i den forstand stadig en "stat", omend af en ny type.¹⁵⁶

Kommunen var altså ifølge Marx den sociale emancipations endeligt opdagede politiske form.¹⁵⁷ Kommunen havde imidlertid en yderligere og vigtig funktion: Kommunen var også det "rationelle mellemstadium" for udviklingen af produktivkræfterne og for klassekampens videre udvikling: "Die Kommune beseitigt nicht den Klassenkampf ... aber sie schafft das rationelle Zwischenstadium, in welchem dieser Klassenkampf seine verschiedenen Phasen auf rationellste und humanste Weise durchlaufen kann...".¹⁵⁸ Kommunen ses her som begyndelsen til den sociale revolution, den politiske form der sikrer udviklingen af produktivkræfterne og en sådan udvikling af klassekampen, som til sidst fører til en socialistisk samfundsorden.¹⁵⁹ Dette er en formulering af overgangsperiodens

155) Selv om man må sige, at en af kommunens fatale fejltagelser netop var den mangelfulde og lidet resolute magtanvendelse mod Versailles.

156) Se nærmere Lenins teoretisering af Pariserkommunen: W.I. Lenin, Staat und Revolution, 1917, Werke 25, pp. 426-445. Det har været hævdet, at Lenin i sin videreførelse af Marx' teori om staten, revolutionen og proletarietets diktatur overser, at Marx' bestemmelser i skrifter som "Louis Bonapartes 18. Brumaire" og "Borgerkrigen i Frankrig" udelukkende refererer sig til de helt konkrete situationer (se f.eks. Karin Hansen & Lars Torpe, Om marxistisk statsteori, keynesianisme og arbejderbevægelse, Århus, 1975, pp. 16ff. og Thorvald Berthelsen & Claus Clausen, Pariserkommunen 1871. Et Dokumentarium, København, 1972, pp. 221ff.). Denne kritik vil altså omvendt reducere Marx' refleksioner om staten, revolutionen og proletariatets diktatur til rene pragmatiske ad hoc betragtninger. Ifølge denne opfattelse bliver selve udviklingen af en politisk teori umulig, og man erkender da heller ikke eksistensen af et sådant element i den marxistiske teoriudvikling. Dermed har man også afskrevet muligheden for en akkumulation af historiske og aktuelle kamperfaringer. Dette er efter min opfattelse yderst betænkeligt, og jeg vil fastholde muligheden for og nødvendigheden af en politisk teoriudvikling. Derimod er det naturligvis rigtigt, at der foreligger et generalisationsproblem: ikke alle elementer i en konkret situation kan generaliseres. Nogle kan imidlertid, og dette er grundlaget for ikke blot al politisk, men al erfaringsdannelse overhovedet.

157) Jfr. note 143.

158) Karl Marx, Erster Entwurf zum "Bürgerkrieg in Frankreich", 1871, MEW, 17 pp. 545-46.

159) Se for en nærmere diskussion heraf: Projekt Klassenanalyse, Zur Taktik der proletarischen Partei. Marxsche Klassenanalyse Frankreichs von 1848 bis 1871, Westberlin, 1972, pp. 156ff. og p. 195 samt Projekt Klassenanalyse, Leninismus - neue Stufe des wissenschaftlichen Sozialismus?, Bnd. 1, Westberlin, 1972, p. 181.

og overgangssamfundets problematik.¹⁶⁰ Lad os et øjeblik drage en sammenligning med Marx' formulering af den samme problematik i hans "Kritik af Gothaprogrammet" fra 1875: "Zwischen der kapitalistischen und der kommunistischen Gesellschaft liegt die Periode der revolutionären Umwandlung der einen in die andre. Der entspricht auch eine politische Übergangsperiode, deren Staat nicht anders sein kann als die revolutionäre Diktatur des Proletariats".¹⁶¹ Her fastslår Marx, at socialismen ikke kan gennemføres fuldt ud på én gang,¹⁶² men må udvikle sig lidt efter lidt i en hel periode mellem det kapitalistiske og det socialistiske samfund, og at det politiske styre (staten) i denne periode må være et "proletariatets diktatur", et styre, som Marx igen havde karakteriseret nærmere i sin "Borgerkrigen i Frankrig".¹⁶³ Marx understreger også, at det samfund, som man har i overgangsperioden, på mange måder stadig er præget af det gamle kapitalistiske samfund, som det voksede ud af: "Womit wir es hier zu tun haben, ist eine kommunistische Gesellschaft, nicht wie sie sich auf ihrer eignen Grundlage entwickelt hat, sondern umgekehrt, wie sie eben aus der kapitalistischen Gesellschaft hervorgeht, also in jeder Beziehung, ökonomisch, sittlich, geistig, noch behaftet ist mit den Muttermalen der alten Gesellschaft, aus deren Schoß sie herkommt".¹⁶⁴ Sekvensen er altså følgende: Først den politiske magterobring med statens sønderbyrdelse og etablering af et "proletariatets diktatur", dvs. en politisk form, som i visse henseender allerede ikke længere er nogen stat i traditionel forstand, men i anden henseende netop stadig er en stat.¹⁶⁵ I løbet af

160) Se min Marxismen og den Sociale Orden, 1976, Bnd. 2, p. 418, note 1 for en række litteraturhenvisninger til denne problematik.

161) Karl Marx, Kritik des Gothaer Programms, 1875, MEW, 19, p. 28.

162) Dette var ét af stridsspørgsmålene i Marx' og Engels' skiftende opgør med Wilhelm Weitling, Willich-Schapper og Bakunin. Der er i Bakunins opfattelse, f.eks., slet ikke plads for en teori om overgangsperiode og overgangssamfund. For Bakunin er det et skarpt enten-eller: Enten har man kapitalisme eller også har man socialisme. Den socialistiske revolution knuser med ét slag staten og privatejendommen, og der sker en øjeblikkelig overgang til socialisme.

163) Jfr. pp. 72ff.

164) Karl Marx, Kritik des Gothaer Programms, op.cit., p. 20.

165) Se igen den nærmere analyse hos W.I. Lenin, op.cit.

den følgende overgangsperiode gennemføres så de dybtgående sociale og økonomiske transformationer. Dette svarer fuldstændigt til det perspektiv, Marx og Engels havde skitseret allerede i Manifestet: Efter at have omtalt den politiske magterobring, "proletariatets ophævelse til herskende klasse", siger de: "Das Proletariat wird seine politische Herrschaft dazu benutzen, der Bourgeoisie nach und nach alles Kapital zu entreissen, alle Produktionsinstrumente in den Händen des Staats, d.h. des als herrschende Klasse organisierten Proletariats, zu zentralisieren und die Masse der Produktionskräfte möglichst rasch zu vermehren".¹⁶⁶ Der er altså tale om en længere proces, som efterfølger den politiske magterobring.¹⁶⁷

Der er imidlertid en interessant forskel mellem på den ene side Marx' (og Engels') analyser og stipuleringer i Manifestet og "Kritik af Gothaprogrammet" og på den anden side Marx' analyser og handlingsforskrifter i "Borgerkrigen i Frankrig". I de 2 førstnævnte er der tydeligt tale om et overgangssamfund og en overgangsperiode, som fremstår efter en socialistisk revolution i et eller flere udviklede kapitalistiske samfund. I "Borgerkrigen i Frankrig" derimod, hvor Marx taler om Kommunen som "det rationelle mellemstadium", er der tale om et overgangssamfund og en overgangsperiode efter en socialistisk perspektiveret revolution i et samfund med en stadig forholdsvis lidet udviklet kapitalisme (Frankrig o. 1870), og hvor det måtte blive en central opgave i et efterfølgende overgangssamfund at gennemføre den produktivkraftudvikling og øvrige materielle udvikling, som alternativt skulle have været gennemført under kapitalistiske forhold. Lad os kalde de to typer overgangssamfund, som der her er tale om, for type I og type II. Type I er den, der svarer til Marx' og Engels' generelle revolutionsmodel: en socialistisk revolution i et udviklet kapitalistisk samfund med et udviklet proletariat resulterer i etablering af et proletariatets diktatur og indleder en overgangsperiode og et overgangssamfund af type I. Type II svarer til den specielle revolutionsmodel, som Marx og Engels skitserer f.eks. i Manifestet, hvor de taler om muligheden - under

166) Karl Marx/Friedrich Engels, Manifest der Kommunistischen Partei, 1848, MEW, 4, p. 481.

167) Jfr. note 162.

ganske specielle betingelser¹⁶⁸ - for en videreudvikling af en kommende borgerlig revolution i retning af en proletarisk revolution i et samfund, som endnu ikke har oplevet sin borgerlige revolution, og hvor en kapitalistisk økonomisk udvikling kun er i sin begyndelse.¹⁶⁹ En sådan revolution vil indlede en periode og et samfund af type II, og det vil have et politisk styre, som i visse henseender kunne karakteriseres som et proletariats diktatur, i andre henseender netop ikke!¹⁷⁰

Vi kan endelig på grundlag af de samme tekster få en nøgle til forståelse af Marx' og Engels' nærmere begreb om det socialistiske samfund, deres socialismeforståelse. En konsekvens af deres skarpe opgør med de utopiske socialister var jo den, at de var meget tilbageholdende mht. en nærmere angivelse. Marx og Engels fremlægger intetsteds en detaljeret plan for et socialistisk idealsamfund. Kun antydningvis og ved at stykke sammen fra spredte bemærkninger kan vi få lidt at vide om de forestillinger, de har haft i så henseende: Marx og Engels forestiller sig socialismen som noget, der udvikler sig i en længere proces efter den socialistiske revolution. I "Kritikken af Gotha-programmet" angiver Marx 2 faser i denne udvikling: en nedre fase (socialismen) og en højere fase (kommunismen). I den første fase råder princippet enhver efter evne, enhver i forhold til arbejdsindsats, i anden fase råder princippet "enhver efter evne, enhver efter behov".¹⁷¹ I den første fase råder stadig arbejdsdeling og løndifferentiering, og materielle incitamenters spiller stadig en stor rolle. I den anden fase er disse reminiscenser fra det borgerlige samfund stort set overvundet.¹⁷² I den første fase er der stadig en stat - omend

168) Nemlig en generel revolutionær situation i Europa og en særlig social og politisk konstellation i Tyskland, med et bourgeoisie som p.d.e.s. endnu ikke havde gennemført sin egen revolution, men som p.d.a.s. allerede følte den begyndende proletariske bevægelse som en trussel. - Se Marx/Engels, Manifest der kommunistischen Partei, MEW, 4, p. 493.

169) Se også pp. 54ff.

170) Tydeligvis netop Lenins og bolsjevikernes problem i 1917 - se fremstillingen hos E.H. Carr, The Bolshevik Revolution 1917-23, vol. , pp.

171) Karl Marx, Kritik des Gothaer Programms, 1875, MEW, 19, pp. 20-21.

172) Ibid.

allerede kun en "halvstat"¹⁷³ - og stadig rester af det borgerlige samfunds bureaukrati og skel mellem regerende og regerede. I den anden fase er dette skel definitivt nedbrudt og "halvstaten" "dø-
et bort".¹⁷⁴ Dette er et perspektiv, som oprulles af Marx og Engels allerede i Manifestet: "Sind im Laufe der Entwicklung die Klassen-
unterschiede verschwunden und ist alle Produktion in den Händen
der assoziierten Individuen konzentriert, so verliert die öffent-
liche Gewalt den politischen Charakter. Die politische Gewalt im
eigentlichen Sinne ist die organisierte Gewalt einer Klasse zur
Unterdrückung einer andern. Wenn das Proletariat im Kampfe gegen
die Bourgeoisie sich notwendig zur Klasse vereint, durch eine Re-
volution sich zur herrschenden Klasse macht und als herrschende
Klasse gewaltsam die alten Produktionsverhältnisse aufhebt,
so hebt es mit diesen Produktionsverhältnissen die Existenzbeding-
ungen des Klassengegensatzes, die Klassen überhaupt, und damit
seine eigene Herrschaft als Klasse auf. An die Stelle der alten
bürgerlichen Gesellschaft mit ihren Klassen und Klassengegen-
sätzen tritt eine Assoziation, worin die freie Entwicklung eines
jeden die Bedingung für die freie Entwicklung aller ist".¹⁷⁵ Det
er dette samfund, denne "association" af frie producenter, der for
Marx og Engels er det socialistiske samfund. I dette samfund råder
en kollektiv ejendomsret til produktionsmidlerne. "Kollektiv ejen-
dom", ikke statsejendom, idet statsovertagelsen kun er "nøglen til
løsningen", ikke selve løsningen.¹⁷⁶ Tværtimod indebærer det
socialistiske perspektiv som angivet en afvikling af den politiske
magt i traditionel forstand, idet staten - den bureaukratiske og
militære "maskine" - "sønderbrydes" allerede i selve revolutionen,
hvorefter den derefter etablerede "simple maskine"¹⁷⁷ lidt efter

173) Selve udtrykket "halvstat" stammer fra Lenin - se W.I. Lenin, Staat und Revolution, Werke 25, p. 409.

174) Friedrich Engels, Die Entwicklung des Sozialismus von Utopie zur Wissen-
schaft, MEW, 19, p. 224 og W.I. Lenin, Staat und Revolution, Werke, 25,
p. 432.

175) Karl Marx/Friedrich Engels, Manifest der kommunistischen Partei, MEW, 4,
p. 482.

176) Friedrich Engels, op.cit., p. 222.

177) Lenins udtryk, jfr. W.I. Lenin, op.cit., p. 477.

lidt "dør bort".¹⁷⁸ Dette indebærer, som tidligere angivet,¹⁷⁹ en fremadskridende nedbrydelse af skellet mellem regerende og regerede og en inddragelse af samfundets medlemmer i bestyrelsen af samfundets anliggende, en gigantisk udvidelse af masseparticipationen.¹⁸⁰ Det indebærer endelig også en ophævelse af arbejdsdelingen og af det borgerlige fordelingsprincip:¹⁸¹ "In einer höheren Phase der kommunistischen Gesellschaft, nachdem die knechtende Unterordnung der Individuen unter die Teilung der Arbeit, damit auch der Gegensatz geistiger und körperlicher Arbeit verschwunden ist, nachdem die Arbeit nicht nur Mittel zum Leben, sondern selbst das erste Lebensbedürfnis geworden; nachdem mit der allseitigen Entwicklung der Individuen auch ihre Produktivkräfte gewachsen und alle Springquellen des genossenschaftlichen Reichtums voller

178) Når Engels her taler om statens "bortdøen" og Marx om, at den offentlige magt lidt efter lidt vil miste sin "politiske karakter", så er det, de har i takerne, tydeligvis statens politisk-repressive funktion i snævrere forstand samt en fremadskridende udvikling af masseparticipationen. Men hvorledes og gennem hvilke organer skal f.eks. vigtige sociale velfærdsfunktioner eller vigtige økonomiske funktioner varetages? Det giver Marx og Engels os ikke noget svar på, og dette er næppe nogen ren og skær forglemmelse fra deres side, men tværtimod et af mange udtryk for deres bevidste afstandtagen fra enhver utopisk socialisme. De nævnte og andre problemer måtte overlades senere generationer til formulering og afgørelse. Dette betyder også, at det omvendt vil være en misforståelse at søge svar på alle spørgsmål hos Marx og Engels.

179) Se pp. 72ff.

180) En udvidelse dels mht. antal af personer involveret og dels mht. omfang af områder og anliggender, som underkastes demokratisk afgørelse og kontrol. Til forskel fra John Stuart Mill så Marx, at dette netop (ligesom udbytningens og klasseherredømmets ophævelse) implicerer en overskridelse af det kapitalistiske samfunds bornerte skranke. Hvor langt det er muligt at gå i udviklingen af masseparticipation er det naturligvis umuligt at sige noget om på forhånd. Meget afhænger her af den "uddannelseseffekt", som både Stuart Mill og Marx var opmærksomme på. Man kan have en fornemmelse af, at Marx måske var lovlig optimistisk. Til gengæld kan der ikke herske nogen tvivl om, at en stor del af de borgerlige demokratiteorier opererer med nogle massive reifikationer af bestående forhold. Marx så tidligt nogle problemer i det borgerlige demokrati (jfr. note), som få - om overhovedet nogle - af dettes egne teoretikere så, og han udviklede et participationsdimensioneret demokratibegreb, som man i den borgerlige teori vel kun møder en tilnærmelse til hos John Stuart Mill. Det er næppe tilfældigt, at selv den akademiske sociologisk-politologisk orienterede moderne demokratidiskussion (i det omfang den netop drejer sig om participationsproblematikken) i så høj grad henter inspiration fra Marx og/eller Mill: se f.eks. C.B. Macpherson, The Life and Times of Liberal Democracy, Oxford University Press, 1977, og Carole Pateman, Participation and Democratic Theory, Cambridge University Press, 1970.

181) Karl Marx, Kritik des Gothaer Programms, MEW, 19, pp. 20-21.

fliessen - erst dann kann der enge bürgerliche Rechtshorizont ganz überschritten werden und die Gesellschaft auf ihre Fahne schreiben: Jeder nach seinen Fähigkeiten, jedem nach seinen Bedürfnissen!"¹⁸² Det materielle grundlag for såvel ophævelsen af arbejdsdelingen som det borgerlige fordelingsprincip og de deraf følgende økonomiske og sociale uligheder ville efter Marx' og Engels' opfattelse blive tilvejebragt gennem en vældig udvikling af produktivkræfterne, herunder ikke mindst den automatiske industri.¹⁸³ Men udviklingen går ikke af sig selv. Ejheller foregår den alene på det økonomiske niveau. Hele overgangsperioden igennem må der føres en både politisk og ideologisk kamp for at sikre en udvikling i socialistisk retning og for at tilbagetrænge alle de mange kræfter og tendenser fra det gamle borgerlige samfund, som vil søge at fastholde eksisterende sociale uligheder, bureaukrati osv.¹⁸⁴

Man må forstå disse Marx' og Engels' spredte bemærkninger om det socialistiske samfund ret. De opstiller netop ikke en detaljeret "utopi", som så skal gennemføres ved en generel appel til de gode viljer.¹⁸⁵ De angiver blot nogle muligheder, som er anlagt i den materielle udvikling og i klassekampen samt et perspek-

182) Ibid., p. 21.

183) Karl Marx, Grundrisse (1857-58), Berlin, 1953, pp. 592ff.

184) Dette er netop impliceret i begrebet og teorien om et "proletariatets diktatur". Ser man derefter på spørgsmålet om den faktiske udvikling i Sovjetunionen i 20'erne og 30'erne og specielt på spørgsmålet om stalinismen, så må en forklaring herpå tage sit udgangspunkt i det afgørende forhold, at der her var tale om en type II overgangsperiode og overgangssamfund (ikke den langt gunstigere type I situation). Derudover må man konkret undersøge dels den økonomiske udvikling, dels den politisk-ideologiske udvikling (og også samspillet mellem disse), herunder spørgsmålet om den manglende effektivitet i bekæmpelsen af den bureaukratiske deformation, som også Lenin erkendte. Derimod kan man ikke forklare stalinismen ud fra en idealistisk-filosofisk spekulation om en "skadelig" og "fejlagtig ide", som skulle være roden til alt "ondt" her i verden. Ved den første fremgangsmåde kan man også nå til en erkendelse af betingelser og sammenhænge samt indhøste nogle erfaringer. Den sidstnævnte fremgangsmåde derimod fører kun til en proskription af "marxister" og "marxisme" og til en cementering af den undertrykkelse, der også findes i vest (hvilket naturligvis også er meningen).

185) Selv om det åbenbart er en uryddelig fordom, at det skulle forholde sig således: se f.eks. Erik Damgaard & Kjell A. Eliassen, Lovgivning, interesseområder og politisk segmentering, Institut for Statskundskab, Århus, u.d., p. 1. Også Marx-kritikken har sandelig sin konventionelle visdom!

tiv¹⁸⁶ og et sæt af handlingsforskrifter¹⁸⁷ for en allerede eksisterende socialbevægelse.¹⁸⁸ De var på den ene side klar over, at den bestående sociale orden hverken er "naturlig" eller evig, men et historisk-socialt produkt og derfor også foranderlig. På tværs af en dominerende tendens i datidens samfundsvidenskab hævdede de den opfattelse, at det borgerlig-kapitalistiske samfund var forgængelig og at stærke faktiske kræfter i dette samfund arbejdede i retning af dets overvindelse. De var ikke blinde for en række modsat rettede stærke integrative faktorer,¹⁸⁹ men mente dog, at disse i det lange løb ikke ville kunne bevare eksisterende produktionsforhold, som ikke længere var funktionelle i relation til nye gigantisk udviklede produktivkræfter og politiske og ideologiske strukturer, som ville være inadækvate i forhold til de økonomiske strukturer.¹⁹⁰ På den anden side opererede Marx og Engels ikke med nogen uundgåelighedsfilosofi.¹⁹¹ De

-
- 186) Et perspektiv som de vel at mærke forefandt i den begyndende politiske arbejderbevægelse. Igen kan vi bemærke os, hvorledes Marx og Engels adskiller sig fra en utopisk tænkning, som først konstruerer en idealmodel og derefter går ud med en appel til alle gode viljer, uden hensyntagen til eksisterende magtforhold og interesser (: man kan jo bare indrette samfundet på en fornuftig måde, ikke sandt?). En grundskavank i den klassiske utopiske socialisme og en grundskavank i dens nutidige varianter: se f.eks. Niels I. Meyer, K. Helveg Petersen & Villy Sørensen, Oprør fra Midten, København, 1978.
- 187) Disse handlingsforskrifter må igen forstås som en fortløbende opsamling og sammenfatning af historiske og aktuelle kamperfaringer - jfr. den nærmere diskussion og argumentation i Curt Sørensen, Marxismen og den Sociale Orden, 1976, Bnd. 2.
- 188) En socialbevægelse, som de selv deltog aktivt i. Deres aktivitet i I. Internationale er et mønstereksempel på den selvrestriktion, de pålagde sig mht. at foreskrive bevægelsen særstandpunkter.
- 189) Jfr: f.eks. hele reifikationsteorien eller teorien om statens ideologiske og repressive funktioner. Se for en nyere let forståelig (og derfor naturligvis herhjemme upåagtet) fremstilling af Marx' teori om disse integrationsmekanismer: Ralph Milliband, Marxism and Politics, Oxford University Press, 1977, Chap. III & IV.
- 190) Jfr. den klassiske formulering i 1859-Forordet: Karl Marx, Zur Kritik der Politischen Ökonomie. Vorwort, 1859, MEW, 13, pp. 8-9.
- 191) Igen en af hovedteserne i marx-kritikkens konventionelle visdom, en tese, som føres frem med jævne mellemrum. Den er f.eks. en hovedpåstand i Karl R. Poppers kendte Marx-kritik (K.R. Popper, The Poverty of Historicism, London, 1961, pp. 51ff. Jfr. også min tilbagevisning af denne kritik i Curt Sørensen, Marxismen og den Sociale Orden, 1976, Bnd. 1, pp. 247ff.).
(forts. p. 83)

tog tværtimod eksplicit afstand fra en sådan historiefilosofi,¹⁹² og hele deres historisk-materialistiske grundopfattelse må ses som et stort anlagt forsøg på teoretisk at forene en erkendelse af handlingens mulighed og nødvendighed med en erkendelse af samfundet som en objektiv realitet (og altså af en social determination).¹⁹³ Socialismen må efter Marx' og Engels' opfattelse tilkæmpes, den udvikler sig ikke af sig selv.¹⁹⁴ Allerede i Manifestet havde de angivet et alternativ: "de kæmpende klassers fælles undergang".¹⁹⁵ Dette er naturligvis noget vagt. De kendte endnu

(forts.)

Tesen om en uundgåelighedsfilosofi (historiefilosofi) hos Marx er også et gennemgående tema hos "de nye filosoffer" - jfr. fremstillingen hos Peter Kemp, Marxismen i Frankrig, København, 1978, pp. 185-269. Det er noget uklart, om Peter Kemp selv er af den opfattelse, at vi hos Marx finder en sådan uundgåelighedsfilosofi, eller om dette kun skulle gælde den marxistiske tradition efter Marx. Det er utvivlsomt rigtigt, at vi i dele af traditionen efter Marx kan finde en sådan uundgåelighedsfilosofi (selv om forholdet også her er meget mere nuanceret og kompliceret end som så). Hvad Marx selv angår, så er påstanden simpelthen klart forkert. Se den nærmere argumentation og dokumentation i min Marxismen og den Sociale Orden, op.cit., pp. 121ff. og pp. 246ff.

- 192) Jfr. f.eks. Karl Marx/Friedrich Engels, Die heilige Familie, MEW, 2, p. 98; Karl Marx/Friedrich Engels, Die deutsche Ideologie, MEW, 3, p. 27, Karl Marx, Brief an die Redaktion der "Otetsschestwennyje Sapiski", MEW 19, p. 111 og Marx an Sassulitsch 8. März 1881, Marx/Engels, Briefe über 'Das Kapital', Berlin, 1954, pp. 263-64.
- 193) Så vidt jeg kan se, er det ikke mindst Marx' erkendelse af eksistensen af nogle objektive samfundsmæssige sammenhænge, der udgør grundlaget for filosofernes (og en Per Stig Møllers) forvirrede snak om "antihumanismen" hos Marx. Jeg kan imidlertid ikke indse, at en Durkheim f.eks. bliver et uhyre, fordi han giver en sociologisk (til forskel fra en individualiserende, psykologiserende) forklaring på variationer i selvmordshyppighed, og at Marx bliver "antihumanist", fordi han forsøger at forklare samfundsmæssige fænomener ud fra samfundsmæssige forhold. De store filosofiske hoveder gør sig her skyldige i en ganske banal kategorifejltagelse - bortset fra at de altså netop ikke får fat på, at Marx opererer med en dialektik mellem kollektiv social aktion og objektive sociale forhold.
- 194) "Warum kämpfen wir ... um die politische Diktatur des Proletariats, wenn die politische Macht ökonomisch ohnmächtig ist?", Fr. Engels an Conrad Schmidt 27. Oktober 1890, MEW, 37, p. 493. Hele Marx' og Engels' praktiske politiske virksomhed er ét langt dementi af den påstand, at de skulle hylde en fatalistisk historiefopfattelse.
- 195) Karl Marx/Friedrich Engels, Manifest der kommunistischen Partei, MEW, 4, p. 462. Dette dystre alternativ - det som en Rosa Luxemburg kaldte "barbari" - står nok i dag stærkere som en mulig udgang end på Marx' tid. Jfr. også mine afsluttende betragtninger pp. 89ff.

ikke realiteterne bag en Rosa Luxemburgs "Socialisme eller barbari"-formel.¹⁹⁶ Ejheller det 20. århundredes erfaringer med fascismen.¹⁹⁷

7. Afslutning

Jeg har i det foregående identificeret og drøftet 5 forskellige demokratibegreber og -teorier¹⁹⁸ hos Marx og Engels og tillige forsøgt at skitsere de teoretiske og politiske sammenhænge, hvori de indgår. Det første begreb var begrebet om demokrati som den revolutionære proletariske massebevægelse.¹⁹⁹ Det andet demokratibegreb var begrebet om demokrati som den brede, antimonarkistiske, antifeudale bevægelse.²⁰⁰ Det tredje begreb var begrebet om demokrati som det radikale småborgerskabs bevægelse.²⁰¹ Det fjerde demokratibegreb var begrebet om demokrati som borgerskabet ved magten, den borgerlig-demokratiske republik.²⁰² Og endelig, som det femte demokratibegreb, begrebet om proletariatet ved magten, socialismen og det socialistiske demokrati.²⁰³ Alle de nævnte demokratibegreber hos Marx og Engels har det til fælles, at de relaterer sig ikke blot til formen for styre, men også det sociale indhold. Marx og Engels kunne aldrig have underskrevet James Bryce's oven citerede udtalelse om, at demokrati kun er en styreform.²⁰⁴ Af de nævnte fem grundbegreber om demokrati er det første og det femte særligt interessante, fordi de udtrykker Marx' og Engels' egen positive demokratiforståelse. Det andet, det tredje og det fjerde demokratibegreb optræder mere i forbindelse med Marx' og

196) Rosa Luxemburg, Die Krise der Sozialdemokratie (Junius-Brochure), 1916, Politische Schriften, Frankfurt a.M. 1966, p. 31. Se også min fremstilling i Marxismen og den Sociale Orden, Grenå, 1976, Bnd. 2, pp. 544ff.

197) Se note 195.

198) Strengt taget ligger der vel allerede i en begrebsdannelse en begyndende teoridannelse. "Teori" er dog her brugt i en mere omfattende betydning og implicerer foruden selve begrebsdannelsen udsagn om betingelser, forhold og sammenhænge.

199) Se pp. 43ff.

200) Se pp. 49ff.

201) Se pp. 57ff.

202) Se pp. 61ff.

203) Se pp. 72ff.

204) Se p. 61.

Engels' analyser af andre klasser og politiske strømninger, der af samtiden opfattedes som værende "demokratiske" i en eller anden forstand. De nævnte begreber har dog en videre interesse, idet de åbner op for nogle højst centrale teoretiseringer hos Marx og Engels af centrale strategiske spørgsmål, såsom spørgsmålet om forholdet mellem kampen for socialisme og kampen for demokrati,²⁰⁵ spørgsmålet om forskellige revolutionstyper og -strategier²⁰⁶ og andre spørgsmål. Endelig har vi også kunnet konstatere i hvert fald en begyndelse til en dyberegående teori om og kritik af det borgerlige demokrati.²⁰⁷

Hvad spørgsmålet om demokratibegrebernes udvikling angår, så kan man nok konstatere en vis udviklingssekvens, men vi må ikke opfatte det på den måde, at det ene begreb afløser og ganske fortrænger det tidligere og så fremdeles. Begreberne er udviklet i bestemte historiske situationer, men lever så at sige videre, således at vi på et givet tidspunkt finder flere begreber samtidigt hos Marx og Engels, ligesom nogle af begreberne også er teoretisk og politisk forbundne.²⁰⁸ Man kan dog identificere et tydeligt brud i Marx' og Engels' opfattelse omkring 1848-50. Før dette tidspunkt var "demokrati" for dem mere eller mindre synonymt med den brede proletariske massebevægelse. Efter dette tidspunkt kommer de mere og mere til ved "demokrati" slet og ret at forstå noget borgerligt eller småborgerligt, hvorfor de også taler om "borgerligt" eller "småborgerligt demokrati". Udviklingen i deres opfattelse forløber så at sige parallelt med, men i modsat retning af, udviklingen i den borgerlige demokratiopfattelse. Før 1848-50 opfattede borgerskabet demokrati som ensbetydende med massetyranni og social revolution og derfor som noget negativt.²⁰⁹ Efter 48-50 begynder man i den borgerlige verden at acceptere udtrykket og begrebet "demokrati" som noget positivt, idet man samtidig foretager en omtolkning. Borgerskabets accept og tilegnelse af demo-

205) Se pp. 50ff.

206) Se pp. 54ff.

207) Se pp. 68ff.

208) Teoretiseringerne over spørgsmålet om forholdet mellem socialisme og demokrati og kampen for socialisme og kampen for demokrati rummer f.eks. tydeligvis flere demokratibegreber.

209) Se pp. 61ff.

kratibegrebet implicerede dels en radikal tilbagetrængning af det element, som havde været det fremtrædende i den tidligere demokratiopfattelse,²¹⁰ nemlig participationselementet, dels også en tiltagende abstraktion fra de sociale og økonomiske "omgivelser". Omvendt er netop de to elementer helt centrale i Marx' og Engels' egne positive demokratiforståelse (begreberne 1 og 5).

Marx og Engels leverede, kan man sige, tre vigtige bidrag til demokratiteoriernes udvikling: For det første ved udviklingen af en demokratiopfattelse, der konsekvent bygger på et participationsbegreb og et participationsbegreb, som er betydeligt bredere og dybere end det fra den senere akademiske politiske sociologi kendte begreb.²¹¹ Politisk participation hos Marx og Engels er ikke bare et tillært adfærdsmønster af begrænset rækkevidde, men "praksis", samfundsforandrende praksis.²¹² Ejheller er demokrati reduceret til elitekonkurrence og individuelle garantier (først og fremmest af ejendomsretten).²¹³ Demokrati har for dem tværtimod noget at gøre med den faktiske inddragelse af samfundets medlemmer i bestyrelsen af samfundets anliggender, nedbrydelsen af mellem regerende og regerede osv.²¹⁴ For det andet fastholdt Marx

210) Jeg tænker her på opfattelsen af demokrati som revolutionær socialbevægelse. Udtrykket og begrebet "den klassiske demokratiopfattelse" derimod er en betydelig mere kompliceret størrelse - jfr. Palle Svenssons artikel i nærværende nr. af "Politica".

211) Se for en nærmere argumentation for dette synspunkt Palle Svensson & Curt Sørensen, Participation as Education. A Comparative Analysis of the Theories of Participation in John Stuart Mill and Karl Marx, Institut for Statskundskab, Århus, 1978, stenc., pp. 36-40. Se også note 212.

212) Omvendt opererer en række borgerlige-politologiske og sociologiske "participations"teorier med et særdeles reduceret og indsnævret participationsbegreb: "participation" er for det første indsnævret til en begrænset form for deltagelse på det "politiske" felt i allersnævreste forstand, for det andet ses "participation" typisk som led i en fremadskridende "integration" af arbejderne i den bestående sociale orden (og er altså hermed en variant af den velkendte "borgerliggørelsestese"). At "participation" også kunne være kollektiv social aktion sigtende mod en ændring af den givne sociale orden er åbenbart helt utænkeligt. - Se for et sådant snævert og status quo orienteret "participations"begreb f.eks. Lester W. Milbrath, Political Participation, Chicago, 1965 og Reinhard Bendix & Stein Rokkan, "The Extension of Citizenship to the Lower Classes", i Mattei Dogan & Richard Rose (eds.), European Politics, London, 1971, pp. 12-23.

213) Jfr. de i note 7 givne henvisninger.

214) Jfr. pp. 78ff.

og Engels altid en opmærksomhed omkring forbindelsen mellem eksisterende økonomiske, sociale forhold og muligheden for og karakteren af politisk demokrati.²¹⁵ Vigtig er her deres fremdragelse og analyse af grundmodsatningen i det borgerlige demokrati mellem den politisk-juridiske lighed og den økonomisk-sociale ulighed og af spændingsforholdet i det borgerlige samfund mellem en "demokratisk" sektor og en autoritær sektor.²¹⁶ Vigtig er også teoretiseringen af det betydningsfulde spørgsmål om udviklingen i det eksisterende borgerlige samfund af en demokratisk masseparticipation, idet de forsøgte at give svar på spørgsmålet om sammenhængen mellem økonomisk udvikling, udviklingen i organisation og bevidsthed og udviklingen af demokratiske politiske strukturer.²¹⁷ Vigtig er endelig også deres teoretisering af sammenhængen i overgangssamfundet mellem den materielle udvikling, den politisk-ideologiske udvikling og en fremadskridende masseparticipation. For det tredje rejser og behandler Marx og Engels det vigtige teoretiske - og politiske! - spørgsmål om forholdet mellem socialisme og demokrati og mellem kampen for socialisme og kampen for demokrati. Dette løfter dem ud af den bornerthed, som præger de fleste borgerlige demokratiteoretikere.²¹⁸ Dette angiver også en vigtig handlingsdimension: Marx' og Engels' teori om de-

215) En opmærksomhed, som vi også findes hos den borgerlige liberalismes største politiske teoretiker, John Stuart Mill, en opmærksomhed, som imidlertid gik tabt igen i den senere liberalistiske traditions demokratiteorier - Jfr. den nærmere fremstilling og argumentation hos C.B. Macpherson, The Life and Times of Liberal Democracy, Oxford University Press, 1977, pp. 69ff.

216) Dybtgående problemstillinger som omvendt konsekvent bliver enten udklamrede eller bagatelliserede af de borgerlige demokratiteoretikere.

217) Der er her en vis, og ganske bemærkelsesværdig, affinitet mellem problembevidstheden hos Marx og Stuart Mill. Marx ser dog problemet klarere end Mill, og han er ikke som Mill indkapslet i den bestående sociale ordens forståelseshorisont - se nærmere C.B. Macpherson, op.cit., pp. 50ff. og pp. 100-101.

218) Disse er nemlig "moderne" og avancerede i forhold til Marx. Derfor går de et mægtigt skridt frem, dvs. tilbage - tilbage til 1789-erklæringens proklamation af privatejendomsretten som værende "hellig og ukrænkelig". Der har været en historie, der er ikke længere nogen historie! Demokrati må endelig ikke vinde indpas i den økonomiske sektor. Demokrati må nødvendigvis være et begrænset repræsentativt demokrati i strengeste forstand, og demokrati er demokrati, selv om 80% af befolkningen er så godt som uden for det politiske system, et system, som i øvrigt er præget af en voldsom ulige fordeling af politisk magt og indflydelse.

mokrati og participation er ikke blot en teori om demokratisk participation, men også en teori i en demokratisk participation. Socialismen og herunder ikke mindst marxismen har historisk udviklet sig i takt med og i en mere eller mindre tæt sammenhæng med brede, undertrykte befolkningsgruppers (fjerdestandens, proletariatets) frigørelsesbevægelse. Denne sammenhæng mellem teori og socialbevægelse er ganske vist hverken problemløs eller entydig,²¹⁹ og især det senere forløb har været nok så kompliceret,²²⁰ men den historiske hovedtendens har dog været klar nok: Hvor liberalismen og konservatismen historisk var de velbærgedes ideologier, der var socialismen i sin klassiske udfoldelse knyttet til arbejderens emancipationskamp.²²¹ Hvor de akademiske samfundsvidenskaber foldede sig ud i det borgerlige samfunds institutioner, der foldede marxismen sig ud i arbejderens politiske bevægelse.²²² Hvor en stræk strømning i de borgerlige samfundsvidenskaber bestandig over for arbejderne docerede tilpasning, resignation og

219) Se den nærmere behandling af denne problematik i Curt Sørensen, Marxismen og den Sociale Orden, Bnd. 1-2, Grenå, 1976, specielt Bnd. 1, pp. 268-92 og Bnd. 2, pp. 590-269.

220) Man kan sige, at det løsnede forhold mellem teori og klassebevægelse er den dybeste årsag til den vesteuropæiske marxismes krise (jfr. herom nærmere Perry Andersons fortræffelige Betragtninger over marxismen i den vestlige verden, København, 1977). En Peter Kemp kan derfor godt have ret i sin tese om, at marxismen er i en krise (Peter Kemp, Marxismen i Frankrig, København, 1978, pp. 273ff.), men det af helt andre grunde end dem, han tror: Marxismens succes eller krise kan aldrig være bestemt ud fra skiftende modestrømninger inden for en snæver sektor af det franske åndsliv, men af langt mere dybtgående forhold såsom arbejderinternationalismens sammenbrud i 1914, den europæiske arbejderbevægelses store nederlag i 1933/34, Stalinismens udvikling i Sovjetunionen i 20'erne og 30'erne, koldkrigseffekten ind i arbejderbevægelsen, splittelsen i den kommunistiske verdensbevægelse og den opbremsede afstaliniseringsproces. En vej ud af denne krise for marxismen (og arbejderbevægelsen) kan kun banes gennem 1) et tilbundsgående opgør i øst med stalinismen og den stalinistiske arv og 2) en regeneration af det socialistiske perspektiv i den vesteuropæiske arbejderbevægelse.

221) Dette erkendes af selv en borgerlig sociolog som S.M. Lipset - se S.M. Lipset, Political Man, London, 1963, pp. 220ff.

222) Se om denne forskellige institutionelle placering og udvikling: Alvin Gouldner, The Coming Crisis of Western Sociology, London, 1971, Göran Therborn, Science, Class and Society, London, 1976 og Curt Sørensen, Marxismen og den Sociale Orden, Bnd. 1-2, Grenå, 1976.

håbløshed,²²³ der højste Marx og Engels oprørsfanen og opfordrede arbejderne til selvstændig kamp for egne interesser.²²⁴ I en oprindelig og genuin betydning af ordet demokrati²²⁵ var og er marxismen derfor demokratisk og anti-elitær, de nævnte borgerlige politiske ideologier og store dele af de borgerlige samfundsteorier udemokratiske og elitære. Marx og Engels selv var altid primært interesserede i og deltog aktivt i det politiske arbejde for arbejdernes mobilisering til kamp for egne interesser og for den begyndende socialbevægelses udvikling til en samfundsforandrende kraft, som kunne transformere hele den bestående sociale orden med dens udbytnings- og knægtelsesforhold.²²⁶

Vi kan endelig til sidst trække linien frem til den nutidige politiske demokrati-problematik. Udgangspunktet kan her passende være det alternativ, som Marx kaldte "de kæmpende klassers fælles undergang" og Rosa Luxemburg "barbari".²²⁷ Dette alternativ står som sagt nok i dag stærkere end på Marx' tid: På den ene side er

223) Det gælder f.eks. klassisk Malthus og Ricardo. Det gælder Comte, Durkheim og Elitisterne (se den nærmere argumentation i min Marxismen og den Sociale Orden, 1976, især Bnd. 1, pp. 38-89) og det gælder en række af nyere økonomer, sociologer og politologer, f.eks. netop en række af de borgerlige demokrati- og participationsteoretikere (jfr. note 7).

224) Arbejderklassens emancipation må være "det store flertals selvstændige rejsning i dette store flertals interesse" (Karl Marx/Friedrich Engels, Manifest der kommunistischen Partei, MEW, 4, p. 472) og "Arbejderklassens frigørelse må være dens eget værk" (Karl Marx, Inauguraladresse der Internationalen Arbeiter Assoziation, MEW, 16, p. 14).

225) Begribeligvis netop den pp. 43-48 omtalte.

226) Af samme grund frembringer den samme sociale orden med jævne mellemrum ideologer, som på indviklet filosofisk måde udspekulerer, at Marx og marxismen "nødvendigvis" (hvem talte i øvrigt om "nødvendighedsfilosofi"?!) må være både "udemokratisk" og "antihumanistisk" (jfr. f.eks. Per Stig Møller, op.cit., samt de tidligere nævnte franske filosoffer). Hvad dette nærmere skal betyde, og hvorfor det egentlig er tilfældet, er lidt uklart, men det er vistnok noget med, at Marx skulle være "udemokratisk", fordi han vil tvinge menneskene ind under en idé og "antihumanistisk", fordi han vil give en samfundsvidenskabelig forklaring på samfundsfænomener (se også note 193). Hvad det første angår, så er det jo imidlertid netop pointen i hele hans opgør med de utopiske socialister, at han netop ikke vil stå frem med et sæt principper, som han vil påtvinge arbejderne. (I øvrigt afslører hele denne kritik en bundidealistisk tankegang). Hvad det andet punkt angår, så synes kritikerne at være af den opfattelse, at når det gælder samfundsforhold, så skal al tankevirksomhed og al videnskabelig funderet undersøgelse være forbudt. Her skal man åbenbart blot lukke øjnene og tænke på England!

227) Se note 196.

nemlig det borgerlige demokrati (som i øvrigt, selv set i blot en europæisk sammenhæng, aldrig slog fuldt igennem i alle lande) tydeligvis svækket af 2 verdenskrige, fascisme, en dybtgående økonomisk verdenskrise, en begyndende ny økonomisk krise med massearbejdsløshed, en fremadskridende økonomisk monopolisering og statsinterventionisme, en stærkt øget bureaukratisering i såvel den statslige som den private sektor, en fortsat produktion og reproduktion af betydelige økonomiske og sociale uligheder, en vældig og tiltagende diskrepans mellem det liberale demokratis ideologi og de faktiske sociale og politiske forhold og voldsomme spændingsforhold og gentagne eruptioner både i samfundet som helhed og i den politiske overbygning.²²⁸ På den anden side er den socialbevægelse, som skulle kunne ændre disse forhold, stærkt svækket efter de store politiske og ideologiske nederlag i 30'erne²²⁹ (i USA nåede en sådan socialbevægelse endda aldrig for alvor at udvikle sig trods det reelle tilløb hertil i 30'erne²³⁰) og den senere koldkrigsperiodes inddæmning og tilbagetrækning af ethvert socialistisk perspektiv og alternativ²³¹ samt reformismens definitive sejr i en række af de store vestlige arbejderpartier.²³² I denne situation er det ikke umuligt, at udviklingen i de vesteuropæiske og nordamerikanske samfund vil kunne

228) Også liberalismen er tydeligvis i en krise!

229) Jeg tænker først og fremmest på den tyske og østrigske arbejderbevægelses store nederlag over for højrekræfterne og fascismen i 1933/34. Dette var et afgørende vendepunkt i den nyere europæiske historie. Det østrigske eksempel er særligt interessant: Til forskel fra Tyskland var arbejderbevægelsen ikke splittet, og der var tale om en under enhver tænkelig synsvinkel genuin demokratisk arbejderbevægelse. Alligevel skyder højrekræfterne alle demokratiske institutioner til side og giver fri bane for et klerikal-fascistisk diktatur. Ikke så mærkeligt, at højre-teoretikerne aldrig taler om dette eksempel. Mere mærkeligt, at socialdemokraterne aldrig gør det.

230) Jeg tænker på den vældige arbejdermobilisering, der udfoldede sig omkring CIO. Det var ikke umuligt, at denne bevægelse kunne have udviklet sig videre til et Labour-Party af engelsk type. Bevægelsen blev imidlertid afbrudt og trængt tilbage af krigstidens nationale fællesskabs ideologi og af efterkrigsperiodens massive koldkrigshysteri, McChartyismen osv.

231) En af konsekvenserne var, at de store vestlige arbejderpartier måtte ligge ideologisk underdrejede. En anden konsekvens var den, at enhver strømning til venstre for disse automatisk blev identificeret med Stalinisme.

232) Symptomatisk for denne udvikling var det tyske socialdemokratiske vedtagelse af Godesberg-programmet i 1959. Wilhelm Liebknechts og August Bebel's gamle parti havde nu definitivt opgivet det socialistiske perspektiv.

komme til at gå i retning af en periode og en tilstand, hvor den store befolkningsmasse fortsat vil være fastlåst i kapitalistiske udbyttnings- og knægtelsesforhold, medens overordnede samfundsmæssige ledelses- og styringsfunktioner i stigende grad vil blive koncentreret i hænderne på en lille politisk-bureaukratisk-teknokratisk elite eller hos en halv- eller helfascistisk politisk elite og under alle omstændigheder med en øget politisk repression og tiltagende autoritære tendenser²³³ som følge af de stadigt øgede og tilspidsede modsætninger og eruptioner i hele samfundsorganisationen. Det vil imidlertid være farligt at opfatte en sådan udvikling som værende uundgåelig. Historien er aldrig forudbestemt. En alternativ udvikling er mulig.²³⁴ Valget står, som Rosa Luxemburg formulerede det, mellem "barbari" og "socialisme". Ikke mindst i denne sammenhæng og i dette perspektiv er Marx som demokratiteoretiker så relevant som nogensinde.

233) Nu som i 30'erne retter borgerskabets raseri sig i første omgang mod fagforeningerne. Knægtelsen af en fri og selvstændig fagbevægelse synes nu som dengang at være et første stadium på vejen mod det autoritære højrediktatur.

234) Et sådant alternativ kan imidlertid ikke udvikles og realiseres blot ved at den ene eller den anden professionelle samfundsdebattør og moralist udtænker et eller andet "retfærdigt system", som så skal "gennemføres" ved en appel til alle gode viljer (jfr. hovedtanken i Niels I. Meyer, K. Helveg Petersen & Willy Sørensen, Oprør fra Midten, op.cit. og Peter Kemp, op.cit., pp. 273-292). Det kan kun realiseres ved en reaktivering af den største socialbevægelse, som historien har set. Arbejderklassens frigørelse må stadig være dens eget værk (se også note 186).